

KARLOS SANTAMARIA ETA (EUSKAL) KULTURA

Joan Mari Torrealdai

Sarrera: «Erroak ogia baino beharrago»

Karlos Santamariaren giza konpromiso linguistikoa eta kulturala ulertu nahi bada, «enracinement» («erroztapena», dio euskaraz berak) da kontzeptu giltzarria.

Karlos Santamariaren pentsaeran, periferikoa barik erdi-erdikoa den kontzeptu hori miresten duen Simone Weil idazle frantsesari hartu dio («aquella elegantísima mujer escribió con el corazón, al mismo tiempo que con la cabeza, que es como debieran escribirse todos los libros que hacen referencia al hombre y a lo humano»)¹ eta ia aipatzen duenero frantsesez aipatzen du «enracinement». Euskaraz ere bai, baina gutxiago. Eta gaztelaniaz ez du balio bereko hitzik aurkitzen:

Pero, volviendo al vocablo «enracinement» observamos que es palabra prácticamente intraducible al castellano [...]. Como todo el mundo sabe, las palabras, o por lo menos ciertas palabras, pierden al ser traducidas una gran parte de su riqueza conceptual y vivencial².

Kontzeptu horrek Karlos Santamariaren baitan ez du konnotazio etnozentrikorik eta nazionalistarik. Haren filosofia pertsonalistan kokatzen da egokien «enracinement» delako hori, erdiz erdi integratu ere.

1960ko hamarkadaren erdi aldera arazo horrek asko kezkatzen zuen Karlos Santamaria. Antza denez, urte horietan deserrotzearen joera indarra hartzen ari ziren Euskal Herrian. Mota ugarikoei erantzuten die artikuluetan. Ekonomia-aurrerapena gauza guztien gaineratik baloratuz, batzuk «biziera-mailla geitu ezkerok ez diote errien nortasunari begiratzen»³. Halakoen ustez, Karlos Santamariak dio, «euskera galtzea ez da kaltegarri, oso onuratsua baizik. Euskera piztutzeko lan egitea ez da zentzu-lana, izkuntza zarra illa dagolako, ta ondo illa gañera»⁴. Halakoak bide dira urte horietako «Gidari kooperatibista diralako kristau zintzo batzuek»⁵.

Karlos Santamariak honela erantzuten die halakoei:

Ekonomiak oso garrantzi handia dauka, ezin duda. Fabrika ta kooperatiba sortzea ederki iduritzen zait. Bañan biziaren mamia erroztapena ta nortasuna dana, lenengo zaindu bear degu. Erriaren baloreak gorde ta ugaldtu bear ditugu, dirurik ematen ez badute ere. Eta gizon ikasiarentzat au da, nere ustez, lenengoetako eginkizun bat, emen eta Pekiñen⁶.

Deserrotzea proposatzen dute zenbaitek unibertsaltasunaren izenean, zibilizazio berriaren izenean. Erabat negatiboa eta kaltegarria da joera hori. Zibilizazioaren, kulturaren ulerpen erratua da hori, nahastu egiten baitute kultura eta erudizioa, instrukzioa, informazioa, teknika:

La verdadera cultura no consiste en el manejo de unos conceptos intercambiables, de unas piezas «standard», que pueden ser adaptadas a cualquier clase de máquinas humanas, sino algo que está profundamente ligado a un medio humano determinado, con su fisonomía y su figura propias.

Eta ondorioztatzen du:

Nada más bárbaro que el hombre «civilizado» de hoy, el hombre «deraciné», al que se le ha privado de un modo particular de ser humano. Su instrucción puede ser elevada. Su cultura es prácticamente nula, mucho menor que la del último casero de Régil o de Lesaca⁷.

Karlos Santamariaren ustez, errogabetzearen ondorioak ez dira maila horretakoak bakarrik: psikologiaren eta askatasunaren mailan ere kaltegarri da errorik gabe bizitzea:

El desarraigo es una de las causas más profundas y menos conocidas de la angustia existencial, ese mal que aqueja tan bárbaramente al hombre urbanizado de nuestro tiempo. El desarraigo ha hecho por sí solo más esclavos que todos los poderes tiránicos de este mundo, puesto que le priva al hombre de su fisonomía y con ella de su propia sustantividad personal⁸.

Deserrotzearen mota batek —migrazio-mugimenduak— tragedia bikoi-tza sortu du gurean: arrazoi ekonomikoengatik bere lurreko berotasuna galdu duen emigrantearena, bat. Eta bi, euskaldunarena, bere ohiturak galtzea ekarri baitio. Hona soluzioa:

Haría falta que pudieran encontrarlo aquí de nuevo, que logran asimilar nuestro clima y nuestro modo de ser, que pudieran incluso aprender nuestra lengua, tan íntimamente asociada a todo lo nuestro, sentir nuestros mismos afectos y esperanzas⁹.

Baina nola lortu hori?

Pero para ello sería necesario que nosotros pudiéramos ofrecerles una personalidad de la que nosotros mismos nos sentimos cada vez más desprovistos, por razones históricas y sociológicas de diversa especie¹⁰.

Gai horretaz idazten duenean, hirugarren solaskide mota bat ere badu Karlos Santamariak. Herria, lurra, hizkuntza-zaletasuna, ohiturak eta tradizioak klase proletarioa menperatzeko burgesiaren armatzat hartzen dituen gazte

marxistari zuzentzen dio artikulu bat *Zeruko Argia*-n¹¹. Karlos Santamariak bere pentsaera honela definitzen du:

Neretako, gizona, egiazko gizona izateko, «erroduna» izan behar da, alegia, zuaitz ta landare guztiak bezela, lur batean, erri batean, sartu bear ditu bere sustraiak, etsimen gorrian erori ez dadin¹².

Kultura

Karlos Santamaria kulturaren eta pentsamenduaren ardatzetan mugitu izan da beti. Bai profesionalki (irakaskuntza), eta baita ere bestelako ekintzetan: artikulugintza, solasaldiak, ikastolaren, unibertsitatearen eta euskararen aldeko lanak.

1960ko hamarkadako bigarren partetik aurrera, Karlos Santamariaren kultura-planteamendu guztiak euskal kulturaren ikuspegitik eginak dira. Kultura, euskal kultura da Karlos Santamariarentzat. Planteamendu eta jarrera guztiek *background* bera dute. Karlos Santamariarentzat, garbi esan beharra dago, euskal kultura ez da kultura orokorraren zatitxo bat, bazter-bazterreko fenomeno bat, adierazpide bakartu eta berezia, baizik eta kultura orokorraren bizimoldea, kultura unibertsalaren interpretazioa. Behin eta berriz azpimarratzen du harreman hori. Harreman hori ez da dikotomikoki ulertu behar. Kultura unibertsalaren eta euskaldunaren artean ez dago oposiziorik (handi/txiki, unibertsal/partikular, kanpoko/bertako), baizik eta harreman dialektikoa.

Kontzeptu giltzarria da hori.

Ikus ditzagun hurbilagotik Karlos Santamariaren kultura-ulerpenak, hasteko, eta gero haren jarrerak. Kontzeptuak zehazten eta argitzen ibilia da, baina jarrerak ere behin eta berriz hartu izan ditu. Kultura kontzeptuaren inguruan sarri idatzi du, beti ere euskal kultura bizi eta aurrerazalearen ikuspuntutik. Nolabaiteko kronologia markatu nahi izanez gero, esan genezake 1950-1960 urtealdian euskal kulturaren aldeko kontzeptuak landu dituela; 1970eko hamarraldian, erresistentzia kulturalean murgildu da bete betean; eta 1980an, autodeterminazio kulturala aldarrikatu eta antolatzaera pasa da (ikastolak, euskal unibertsitatea...).

Kultura unibertsala / kultura partikularra

Zer da kultura unibertsala, zer da kultura partikularra?

Jakin aldizkariaren bigarren aldiko lehen zenbakian «Unibertsitateko kulturaz» izeneko artikulua idazten du Karlos Santamariak. Bi hitzetan bere pentsamoldea ongi adierazten du hor, definizio gisa:

Humanitate osoak, mendez mende, belaunik belaun, bildu duen esperientzia eta jakintza guztia deitzen dugu kultura orokorra. Zientzia, ederti eta teknika guztien multzo hori ez da herri jakin baten etorkia gizadi osoarena baizik.

Kultura berezia, haatik, herri jakin baten kultura da. Haren hizkuntza, haren bizi-moldeak, haren ohiturak eta urteak. Herri honek munduaz eta biziaz duen interpretazio berezia¹³.

Kultura unibertsalaren definizioan sartzen dituen elementuak esplizituago azaldu zituen Karlos Santamariak berak Hezkuntza Kontseilari zenean:

La cultura universal no es una ideología, no es un fraude impuesto consciente o inconscientemente por las clases dominantes, sino la expresión de una verdad, o de un conjunto de verdades y de experiencias válidas, logradas por el hombre en el curso de los siglos.

[...]

La cultura universal no es una cosa circunstancial o local, no es cosa de un momento o de una generación.

Si hablamos de cultura universal, es falso concebir la cultura como una cosa pasajera, una cultura de hoy que ya no será una cosa de mañana. La cultura universal es integradora, es decir, se forma por una constante adición de valores y de descubrimientos vitales.

El proceso de la cultura se realiza por continua integración de nuevos saberes y de nuevas experiencias. La cultura es, en este sentido, el patrimonio total de conocimiento y de vivencia de la humanidad.

La cultura es el poso de muchas cosas espontáneamente vividas por hombres y mujeres que fueron nuestros antepasados: mitos, leyendas, creencias, organización política y social, prácticas morales, costumbres, descubrimientos científicos, creación artística, etc., etc.¹⁴.

Honaino ez dago auzirik. Bi kultura mota horien arteko erlazioaren interpretazioan hasten dira auzi-mauziak. Unibertsala izateko modua ez da euskal kulturatik pasatzen, ez dago bien artean integrazio punturik. Euskal kultura ez da soilik txikia; mugatzailea ere bada. Unibertsala izateko, diote batzuek, gaitu egin behar da marko hori. «Vasco universal» esan ohi denean zer esan nahi da, bestela? Pentsaera hori erdiz erdi Karlos Santamariaren ideien aurka doa. Horrek esan nahi du kultura txikiak eta handiak daudela, baztertu beharrekoak eta baliiodunak. Eta handi horien handitasuna ez da soilik tamainazkoa, unibertsal eitea eman diona baino. «Handiak» bere burua automatikoki unibertsaltzat hartzen baitu. Intelektual euskaldun batek bere buruari egin izan dizkion galderak ez ditu buruan erabili sekula intelektual espainolak edo frantsesak. Horientzat ebidentzia-mailan dago kultura espainola zein frantsesa unibertsalak direla.

Nola ulertu behar da, orduan, kultura unibertsalaren eta partikularren arteko erlazioa?

Ez uste izan, ordea, kultura berezi bat kultura orokorraren zati bat denik. Gai honetaz, sujetu-objetu dialektika famatua sartzen da, nonbait, nolana hiko kultura bi aldeetatik ikus daiteke eta.

Kultura unibertsalak kanpotik ikusi behar du, nahi eta nahiez, herri jakin baten errealtatea: objektu bezala, alegia.

Haatik, herri horren kultura bereziak barnetik bezala ikusten du errealtate hori berori, hori ezagutzea bere burua ezagutzea duenez gero.

[...]

Beraz, kultura unibertsala eta herri baten kultura bereziaren arteko diferentzia ez datza kantitatean; zerbait esentziala da.

Kultura unibertsalak ez du inoiz kultura berezi bat ordainkatuko. Historiaren Erroma ez da sekula erromatarrek bizi izan zuten Erroma bera izango. Antropologoek deskribatzen duten kultura papua ez da sekula papua herriak bizi egiten duen kultura bera izango, indijenarentzat kultura hori biziaren muina bait da.

Espainiako intelektual gehienek ez dute honelako berezitasunen beharrik sentitzen —hau da, hain zuzen ere, Ortega y Gasset jaunari gertatzen zitzaiona—; horientzat bi gauzak —kultura unibertsala eta kultura espainola, alegia— bat bera dira eta. Horiak, espainolek, ez dute problemarik izaten, kultura unibertsala espainolez ikasten dutenez gero. Baina euskaldun jator batek euskal kultura, euskal literatura, euskal pentsaera espainolez ikasi behar izatea, *contradictio in terminis* iduritzen zaigu. Honelako gertaera, trajeria kultural bat dela esan daiteke, nahiz eta euskaldun asko hortaz konturatu ez¹⁵.

Kontseilari zelarik ere, ideia berak birformulatuz jarraitzen zuen. Kultura unibertsal horrek ez du zentzu praktikorik baldin norbere kulturaren bahetik igarotzen ez bada.

La cultura universal sólo adquiere sentido para los hombres concretos a través de las culturas particulares y éstas no pueden ser, o por lo menos no deben ser, falsificadas y deformadas¹⁶.

Lan berean, Unibertsitatearen eginkizunaz ari dela, egoki integratzen du euskal kultura kultura orokorrean:

... la cultura vasca, no como cosa separada, ni como hecho diferencial, sino como una interpretación y una expresión más de la propia cultura universal, vista y vivida desde el ángulo concreto de un pueblo determinado¹⁷.

Ohiko bideetatik kanpo planteatzen du unibertsal/partikular auzia Karlos Santamariak. Unibertsala izateko ez zaio norberarenari uko egin behar, alde-rantziz baizik. Bide integratzailea proposatzen du Karlos Santamariak eta ez bide ukatzailea.

No olvidemos que en esto de la universalidad de la cultura, aunque haya muchos modos y grados, hay una sola esencia. Se puede ser universal sin haber salido de una aldea y sin saber leer ni escribir; lo verdaderamente universal es la sabiduría de la

vida. Pero no se puede ser universal si no se es auténtico, es decir, si no se es fiel al propio ser. La verdadera universalidad no puede consistir en dejar de ser uno mismo, para convertirse en otro distinto, en su espantajo cosmopolita cualquiera¹⁸.

Benetako kultura

Kultura errotuaren eta sozialaren defentsa zeinek eta Karlos Santamariak egiten du: kaletarra bera, prestigiozko intelektuala, nazioartean ezaguna, irakaslea, idazlea, pentsalaria. Ez da Jose Migel Barandiaranen biografia.

Karlos Santamariaren ustez, soziala behar du kulturak, ongi errotua; edozein kulturaren elementu bateratzailea gizakumea da.

Kultura gertakari soziala da, baina honen elementu bakar bat gehiegi gartzten denean, sasi-kultura bilakatzen da. Horrela, batzuentzat kultura intelektuala da, unibertsitarioa, teknikoa, zientifikoa.

Oso testu interesgarriak ditu interpretazio horien aurka:

Empezaré por afirmar algo que me parece obvio, y es que la cultura universitaria no es toda la cultura, sino sólo una parte o un modo de la cultura. Más aún: la cultura universitaria ni siquiera representa lo esencial o lo más importante y sustancial de la cultura. [...].

El mundo de la cultura desborda por completo el mundo intelectual y el mundo universitario.

El verdadero hombre culto no es siempre el intelectual, sino también, de muchas maneras, el hombre sencillo, el hombre de la calle, el hombre del campo, al que muchos consideran como un hombre inculto, y que sin embargo, se alimenta de viejas sabidurías transmitidas a través de experiencias humanas a lo largo de miles de años¹⁹.

Graziano Anduaga, Gesaltzako aitonaren kasua aipatzen du beste artikulu batean. Herriko jakintsua deitzen dio. Aita Villasante eta biak joan ziren Arantzazuko aitona hura bisitatzera, eta miretsita gelditu ziren, Karlos Santamariak dionez:

Aquel hombre tenía muchas cosas dentro.

¿De dónde había sacado toda aquella sabiduría? De la vida, que no de los libros, y de esa herencia ignorada de siglos y de generaciones que es la cultura de un pueblo viejo²⁰.

Unamunoren iritzien aurka sarri jokatu du Karlos Santamariak. Euskal kultura osoak Unamuno izan du erreferente gaiztotzat. Karlos Santamaria Miguel Unamunoren filosofiarekin bat dator, baina inola ere ez haren euskararekiko

jarrerarekin. Bere filosofiaren aurka doala iruditzen zaio, gainera. Izan ere, erroak, sustraiak, lurra behar du kulturak; ezin dugu kultura eta instrukzioa nahasi, ezin dezakegu kultura eta aurrerapen materiala edo teknika berdindu. Horregatik:

Querer echar por la borda las viejas culturas, las viejas sabidurías, las viejas lenguas y sustituirlas por el idioma cifrado de la técnica, o por un esperanto cualquiera, es la mayor de las atrocidades. [...].

La postura de don Miguel de Unamuno recomendando al pueblo vasco que se deshiciera definitivamente de su lengua secular, como de un viejo trasto inútil, sin parar en el contenido de sabiduría que esa misma lengua encierra, es algo que se contradice sin remisión con la propia filosofía unamuniana. Digamos al contrario a los jóvenes: 'Procura ser tú mismo, profundiza las raíces de tu propio existir y agárrate a ellas para ser auténtico'²¹.

Modu batera eta bestera, ideia berak dira, batzuk 1960an formulatuak eta beste batzuk hoge urte geroago.

Kultura ortegatarra, gainditurik

Kulturaz hitz egin behar duenean, Unibertsitateaz idatzi behar duenean, Karlos Santamariak Ortega y Gasseten ideiak aipatzen ditu. Haren erreferentzian, Karlos Santamariak berak hobeto adierazten eta zehazten du bere pentsaera. Ortegari batez ere bi akats aurkitzen dizkio: bat, kulturaren eta unibertsitatearen irizkera burgesa, indibidualista, elitista; eta jakobinismoa.

Karlos Santamariaren ustez, Ortegaren pentsaerak ez du baliorik euskal kulturarako: euskal kulturaren errealitatea esplikatzeko ez du balio, eta gutxiago errealitate hori dinamizatzeke.

Ortegak kulturaz ematen dituen hamaika (bai, 11) definizio-elementu eskaini ondoren bere kritika gehitzen du Karlos Santamariak:

Berehala ikusten denez, kulturari buruzko Ortegaren pentsaera guztiz gainditurik dago, gaurko egunean. Arras atzeraturik gelditu dela esan daiteke, haren kontzeptuak, gure gaurko sozial mentalitatetik urruti dagoen intelektual-indibidualismo batetara makurtzen bait dira.

Ortega liberal handi bat zen, eta haren pentsaera orduko Espainiako ideologia liberalari loturik zegoen. Pentsaera horren indibidualismoaz konturatzeko, nahikoa da aipatu ditugun fraseak berrirakurtzea. Gaurko egunean, ordea, kulturarekiko kontzeptuek sozialak izan behar dute, ala ez dira izan²².

Euskal kulturaren ezaugarriak

Karlos Santamaria, euskal kulturaren berezitasunak adierazi nahi dituenean ere, Ortegarengandik abiatzen da. Hobeto esanda, Ortegak kulturaren definizioan sartzen dituen hamaika elementuetatik bat bereizten du, alegia, «cultura es aparato de facilidades frente a la existencia», eta beste leku batean «un sistema de seguridades frente a la vida».

Euskal kultura bera definitu aurretik, Ortegaren ideien disfuntzionaltasuna azpimarratzen du. Ziurtasun-sistema dela kultura? «Bainan teoria hori euskal kulturari ezartzen badiogu ez gera konforme Ortegaren ideiarekin. Nun daukaugu euskal kulturaren erreztasuna? Nun berak emandako segurantza?». Galderaren ondoren, Karlos Santamariaren erantzuna: «Nere ustez Ortegaren iritzia 'burgesa' da ta bere ideiak gure egoerarako ez du balio. Kulturarekiko Ortegaren iritzia haintzakotzat hartzerik ez dugu».

Arras kontrakoa da euskal kulturari egokitzen zaion kontzeptua:

Euskal kultura segurtasunen xistimarik ez da, kontrakoa baizik. Sail hortan hasten denak ez du ezer irabaziko, eragozpenik handienak bere kontra izanen ditu baizik.

Euskal kultura, erroak haizetara dituen kultura bat da. Euskal kultura eginkizunekoa da, hau da, dana egiteko duen kultura bat.

Euskal kultura ez da besteak bezelakoa, estal-gabekoa da. Benetako kultura proletarioa, mezipreziatutakoa ta bide guztietan desornitutakoa.

Erderaz, nahiz gazteleraz, nahiz prantzesez, esate baterako idazten hasten danak erreztasunak oro ditu: mota guztietako hiztegiak ta enziklopediak esku eskuan ditu. Klasikoen laguntza beti arkitzen du.

Euskal kulturari «sistema de seguridades» ez, baizikan «sistema de inseguridades» deitu behar diogu²³.

Folklorearen etsai

1956ko belaunaldikoen artean prentsa txarra zuen folkloreak. Folklorearen gainnutzat, kloroformatzat, atzerakoitzat, euskararen eta kulturaren ordezkotzat, azalekotzat jo ohi zen maiz. Arazoa zertan zen ulertzea ere zail gertatzen zaio gaur askori.

Bi hitzetan esanik, eta gaur eguneko ikuspegitik begiratzeak ematen duen abantailarekin, honela koka genezake arazoa. Batetik, frankismoak bere lehen aldi osoan guztiz debekatu zuen euskal nortasunaren agerkaririk txikiena ere, folklorea horien artean; urteak joan ahala, folkloreaki (txistua, dantzak, etab.) atetxo bat edo beste ireki zion; joko horretan sartu zirenen eta hori

kolaborazionismotzat zeukatenen arteko borroka da lehena. Eta bestetik, garai-ko gazteriak tranpa handi bat salatzen zuen hor, tranpa bikoitza: lehenik, folkloreak gordetzen bide zuen euskal nortasunaren esentzia eta, ondorioz, berrikuntza guztiak (hala nola euskal kantu berria) sasi-euskaldunak ziren; eta bigarrenik, euskal kultura folklorera mugatzen zuten erraz. Alegia, folklore gehiegi zegoela eta euskara gutxiegi; eta folklorea modernitateari kontrajartzen zitzaioela, horra salakuntza nagusiak²⁴.

Jon Oñatibiaren artikulua Karlos Santamariak *El Diario Vasco*-n idatzitako artikulua bati erreferentzia eginez hasten da. Oñatibiak dioenez,

... azken aldi ontan astinketa ederra eramaten ari da gure folklorea. Bere alde banaka batzuk irten zaizka, baña aurkakoak askotaz ere ugariago ta gotorragoak dira. Abek, dirudienez, folklorea kaltegarritzat daukate, batez ere Euskalerriaren gaztetzeari begiratuta. [...] Eta azkenik, izena ere ukatu nai dio norbaitek, «folklore» itza Espainiko iztegian aurkitu ez duelako²⁵.

Azken esaldi horretan, Karlos Santamariak ari da, otsailaren 22an *El Diario Vasco*-n idatzi zuen «‘Ye-Ye’ y ‘Folklore’» artikulua hain zuzen. Karlos Santamariak artikulua horretan jarrera garbia hartzen du folkloreakaren polemikan: berritzaileen alde idazten du eta espresuki gazteen alde. Hasieratik argitzen du bere irizkera, zera dioenean:

... el citado vocablo no me inspira ninguna simpatía. Hay en él algo de indefinible, que me obliga a ponerme en guardia cada vez que lo escucho o que lo leo; la sensación extraña de que alguien trata de darme un timo²⁶.

Joerazko arriskuez mintzo da Karlos Santamaria folkloreakaren inguruan:

Corremos, en efecto, el peligro de terminar defendiendo lo pintoresco sin lo vital; el color sin la materia; lo accidental sin lo sustancial. La tradición sin la vida.

El «folklore» si es algo, debe ser un fenómeno o conjunto de fenómenos vivos, emanación espontánea de la vida auténtica de un pueblo. Mantener la apariencia de vida en algo muerto, me parece un simulacro irreverente. Antes que esto, prefiero el olvido o la paz de los cementerios²⁷.

Zerk haserretzen du hainbeste Karlos Santamaria? Zeren eta haserre baitago, ohi dituen ñabardurak kontuan hartu gabe idazten baitu hemen. Karlos Santamaria haserretzen duena zera da: folkloreakazaleek euskarari eta euskal kulturari bizitzeko eta berritzeko bidea ukatu egin nahi diotela:

Estoy persuadido de que el hombre, todo hombre, necesita una tierra, con su limo y sus sustancias y sus jugos fecundos. Privarle de ella, desarraigar al hombre, trasplantarle sin miramiento alguno, me parece un crimen contra la Humanidad.

Pero esto no significa que al hombre haya que encerrarle, condenarle a repetirse, dentro de moldes fabricados por generaciones anteriores. Cada generación debe traer lo suyo, como nuevo.

Así, cuando en nombre del folklore tradicional, del que nos viene del pasado, se trata de condenar el folklore vivo, el que está naciendo ahora, importado quizás de América —todo ha sido importado de alguna parte—, entre estruendo de guitarras electrónicas, creo que se comete un error. Porque sin fecundación no hay multiplicación de la especie.

No veo por qué la entraña popular vasca vaya a ser incompatible con el ritmo «ye-ye».

Al contrario, me felicito de que la vieja lengua de Aitor haya sido capaz de encontrar ahí un campo de expresión, porque esto significa que está aún viva y que en ella subsiste aquella capacidad de adaptación que algunos como Unamuno, había pretendido negarle definitivamente.

Nuestros jóvenes no quieren saber nada de un «folklore» que huele a naftalina. Y en esto no hay más remedio que darles la razón²⁸.

Xiboletarrekin eztabaida

60. urte inguruko Karlos Santamaria behin eta berriz posizionatu da gazteenkin, eta gazteen alde, haien pertsonak eta egitasmoak defenditu ditu beti, euskal kulturako auzi guztietan, folklorea dela, h-a dela, euskal kulturaren berrikuntza dela, euskara batua dela, etab.

Hala ere, Karlos Santamaria ez da dena onartzen duen aitona. Ñabarduren gizona izanik bera, ezin izan zuen onartu gazte andana batek Antonio Maria Labaien eta Basarriren aurka egindako erasoa. Karlos Santamaria «ausartu» (hala kontsideratzen zuten behintzat xiboletarrek) egin zen 10 gazteri aurre egitera, horietako batzuk bere lagun minak, eta tartean semea: Rikardo Arregi, Ibon Sarasola, Xabier Lete, Ramon Saizarbitoria, Gabriel Aresti, Xabier Kintana, Antxon Santamaria, Rafa Egiguren, Amaia Lasa, Joxemi Zumalabe.

Eztabaida horrek bere puntuan uzten du Karlos Santamaria eta belaunaldi gaztearen arteko harremana. «Betiko zezena toreatzen»²⁹ artikuluan aipaturiko hamahirukoteak Labaienen «aingerukeria» eta Basarriren «herrikoikeria» salatzen zituen zakar baino gehiago aurrez aurre. Hurrengo astean, Karlos Santamariak bere iritzia agertzen du «Zezenkeriak eta Xiboleteak»³⁰ zakar eta aurrez aurre. Huskerien gain egindako muntaia salatzen die Karlos Santamariak: Ez esaten dutena eta ez esateko modua gustatu zaizkio: «zuen poemak, zuen entsaioak, zuen ideia berriak, egiazko berriak, desiratzen nago. Ez berriz, umore txarrezko kritikak eta esabruptoak». Hildakoak ehorztea hildakoei uzteko, esaten die, atzerantz egin dutela aurrera beharrean.

Belaunaldi berriko partaideok ez dira isilik gelditu: «Xiboletarrak Karlos Santamaria-ri» erantzuna ematen diote³¹. Karlos Santamariaren artikuluan paternalismoa eta sinplifikazioa ikusten dute eta hark axaleko diferentziatzat jotzen zuena haientzat funtsezkoa da, «diferentzia esentziala»:

Euskaldungoaren konzepzioa, Euskal Herriaren etorkizuna, euskal problematikaren sustraiak, problematika honen barruan poeten eta idazleen eginkizuna, populuaren eta pentsalariaren arteko erlazioak eta abar eta abar bi aldetatik diferenteak izan eta huskeri bat dela separatzen gaituna?

Karlos Santamariak ondotxo daki «bi aldeen» diferentziak zeintzuk diren. Lau urte lehenago idatzia zuen Karlos Santamariak gazteen eta besteen aldea zertan zen, h-zaleena eta bestea, noski:

... yo que intento buscar una explicación coherente al acaloramiento que unos y otros muestran en este asunto, pienso que los jóvenes esgrimen esas «h» más como armas de combate social que como medio de resolver las disparidades ortográficas.

Yo me atrevo a pensar que los jóvenes hachistas o h-zales tratan de denunciar por ese medio un convencionalismo que hace del euskera el ingrediente esencial de una concepción silvestre, ingenua, patriarcal, pastoril, selvática y «baserritarra» de la cultura y de la «cosmovisión» vasca, si es que a esto se le puede llamar cosmovisión.

No olvidemos, en efecto, que «baserritarra» viene de «baso», bosque, lo mismo que «selvático» y «silvestre» vienen de «silva», selva. A ese selvatismo, quieren oponer una visión moderna y universalista de nuestra cultura, en lo que, sin duda, chocan con los hombres de las otras generaciones. Por eso apasionan tanto esas haches y resulta que el escribirlas o no escribirlas está cargado de un sentido trascendente y terrible³².

Ez zaio, halere, iruditzen modua hori denik, probetxu eta etekinik gabeko eztabaida iruditzen zaio, proiektu berriak lantzea eta mamitzea baita garrantzizkoena.

Probetxu eta etekin gabekoa iruditu zitzaion 1967an Gabriel Arestiren «C» hizkia erabiltzeko erabakiari ere. «Eramos pocos y parió la abuela» ihardesten dio.

Orainarte «h» izkia genuen problema. Iskanbilla berri bat sortu nai diguzu? Gure idaz-produzioa apala baiño apalagoa izaten da; izkuntzaren egoera, anarkikoa; idazleak, bakotza bere aldetik, amaika euskalkiz idazten; irakurleak, idazten dan apurra, ezin ulerturik... ta beste korapillo berri bat sartu nai dezu euskal literaturan? Eztet ezer konprenitzen!³³.

Kultura-autodeterminazioa

Hezkuntzako Kontseilari zela jaulki zuen autodeterminazioaren ideia hori, EUTGn emandako hitzaldi batean.

Separatismo kulturalak ez du zentzurik, baina autodeterminazio kulturala eskubide naturala da. Ezin gaitzke bakartu, mundutik aparte bizi, beste herrien kultura-balioei muzin eginez. Euskal Herriari aitortu egin behar zaio, ordea, bere kultura propioa izateko eskubidea:

Yo entiendo que es el propio pueblo vasco, en su totalidad compleja, quien debe determinar el futuro destino de la lengua vasca, su pervivencia, su cultivo, su desarrollo literario, su utilización como medio de comunicación social.

Esto de que los vascos, que somos todos los que vivimos y trabajamos en este pueblo, podamos orientar el futuro de nuestra cultura, sin interferencias ajenas, es lo que yo llamaría el derecho a la autodeterminación cultural. Yo afirmo este derecho y lo proclamo aquí: el deber y el derecho de cada pueblo a mantener su propia cultura, y pienso que nadie puede discutir en el plano político este derecho porque es un derecho natural³⁴.

Euskal kulturaren agonia?

Jakin-en erredakzio-bileretan gogoan dut zenbat aldiz mintzatzzen zen euskal kulturaren jarrerak Unamunoren agonia-interpretazioa errekuperatu behar zuela eta. Agoniak heriotzaren hurbiltasuna adierazten du, bai, baina baita heriotzaren aurkako borroka ere. Karlos Santamariari (eta Rikardo Arregiri) zor zaio *Jakin*-ek 1969ko bere lehen zenbakian atera zuen editorial programatikoa, 1956ko belaunaldi berriaren norabidea nolabait markatu zuena. Euskal kulturaren diagnostia, ikuspegi globala eta aurrera egiteko landu behar dituen kontzeptuak kointzidentek dira Karlos Santamariaren pentsaeran eta editorialean: agonia, ukazioa, borroka, iraultzailea, eta abar. Editorialean agoniaz esaten denak Karlos Santamariarena dirudi:

Euskal kultura agonian dago. Eta, dakigunez, agonia bakoitza, arrisku bat bada, indarraldi bat ere ba da. Arriskua da, heriotzaren ataria dalako agonia. Euskera, beraz, hil diteke. Ta dakarren berezko joera nagusi dedila uzten badugu, hil egingo da.

Agonia, aldiz, indarraldia ere ba da. Agoniak borroka esan nahi du, heriotza uxatu egin nahi luke, egoera hortatik ateratzeko indar iraulgile bat da. Heriotzari ezetz esaten dio: hori da sustraia. Ukazio bat dago agonia bakoitzean. Eta ukazio hori bera datza gure kulturaren hasieran bertan. Zahartzaroaren aurkako, heriotzaren kontrako ukazio horrek mugiarazten du gure kultura. Gure kultura gaztea da, bizi-nahia dario, nork nahi zuen museoan sartu? Gure kultura borrokalaria da, erreztasun-bila euskarara datorrenak, ez daki nora datorren³⁵.

Hilabete batzuk lehentxeago argitara emandako artikuluan, euskal kultura segurtasunik ezaren sistema gisa deskribatu ondoren, aipatu editorialean

geroxeago agertuko ziren ideietako batzuk azaldu zituen, bere jarrera pertsonalarekin batera:

Ezeztasunarena ta ukatasunarena da jakintzaren ta politikaren oldarra.

Zientzia sailean nundik etorri oi da aurrerapena? Ukatzetik. Geometria ez-euklidianagatik. Fisika ez-neutoniagatik. Epistemologia ez-kartesianagatik, ta honela.

Gaston Bachelard filosofoak bere «Le nouvel esprit scientifique» honela adierazten digu. Ukatasunaren ahalmenean ikusten du baliorik handienetako bat.

Hitz baten: euskal kulturak, bere mamian, erreboluziogile izan behar du bortzaz, zeren esistitu nahi badu, aurrean duan errealitatea ukatu egin behar dualako.

Txoraturik gaudela? Horixe esan oi dute filisteoak. Bainan hauek hil ta lurperatuak izanen dira laster, kultura sailean batere eginkizunik ez dutenez gero.

Hau da nere pentsaera, argi ta garbi esana. Nik euskal kultura haintzakotzat hartzea hortik dator, besteak beste, hortan bertan histori-older izugarri bat ikusten dudalako³⁶.

Iraultza kulturala

1960ko hamarraldiaren amaiera aldera (Parisko Maiatza'68 gogoan) iraultza zen egoera berritzearen eta aldatzearen sinbolo eta bidea. Karlos Santamariak ere urte horietan euskal kulturak iraultzaile, erreboluziogile izan behar duela baieztatzen zuen. *Jakin*-eko aipatu editorialean bezala, euskal kultura ukatzen zuen errealitatea euskal kulturak ukatu egin behar zuen bere aldetik.

Hezkuntza Kontseilari delarik ere, Karlos Santamariak iraultza kulturalaz hitz egiten du (eta ordurako maoismoak indarra galdua zuen, horren argitan Karlos Santamariaren pentsaera ulertu nahi izanez gero). Karlos Santamariaren pentsaera pertsonalistaren ondorio zuzen-zuzena da iraultza kulturalaren kontzepzio hori.

Zein da iraultza horren etsaia? Makina, teknika, zientzia, gizartearen mekanizazioa. Mentalitate teknikoak zibilizazioari gero eta kutsu antihumanistagoa ezartzen baitio. Pentsaera-mailan, bestalde, positibismo zientifikoak «gizona» kontzeptu gisa sasi-kontzeptutzat hartzen du. Gizonaren heriotzaren testuiguru kritikoan gaude, Karlos Santamariaren esanetan.

Nora jo behar du iraultzak? Gizonaren alde, gizona baita historiaren subjektua. Eta gizonaren alde jotzea, erroen bila joatea da, herrien kulturaren bilatu behar baita kulturaren sapa.

Estamos en todas partes pendientes de una especie de revolución cultural que cada vez sentimos como más necesaria. También en la Universidad hay que hacer una revolución.

Muchos jóvenes están dispuestos a adoptar esta actitud revolucionaria, y yo pienso que deben ser estimulados en sus afanes radicalmente renovadores.

Creo, en efecto, que la Universidad debe infundir en los jóvenes un espíritu de insatisfacción, un espíritu de cambio, un espíritu revolucionario, digámoslo de una vez. Pero no tanto para luchar unos hombres contra otros, sino para luchar todos contra una civilización que aplasta al hombre.

La revolución de hoy, o más bien, la revolución de un mañana inmediato que estamos ya tocando, es la revolución del hombre contra las máquinas. Es la revolución de que nos habla el pensador judío Martin Buber.

«Veo avanzar —dice Buber— sobre el horizonte histórico con la lentitud de todos los procesos de que se compone la verdadera historia del hombre, una gran protesta contra la civilización técnica, un gran descontento, una gran revolución. En ella, los hombres no se rebelarán como ha ocurrido en el pasado, contra el reinado de una tendencia determinada, sino que se alzarán todos juntos contra la falsa manera, la inauténtica manera en que se están produciendo la convivencia humana y la relación del hombre con la naturaleza».

En esta revolución del hombre contra los aparatos, la universidad no puede ser neutral; debe estar del lado del hombre. Por eso, creo que el gran quehacer que hoy tendría delante la cultura universitaria sería la re-humanización de la ciencia, la re-humanización de la técnica.

El medio principal para esta re-humanización debe ser la vuelta a las raíces, la vuelta a una especie de silvestrismo, que estamos necesitando tremendamente, es decir, el ir a buscar la savia de la cultura en las culturas de los pueblos³⁷.

Euskara

Karlos Santamaria euskararen militantea da. Hasteko, euskaldun berria da. Euskararen prestigioa luma bidez asko landu du euskal gizartean, euskara modernizatzeke lanetan ibilia da Euskaltzaindiaren inguruan, eta euskararen etorkizunaren kezka hizkuntza-politikaren filosofia eta bideak markatzera eramán du.

Karlos Santamaria, euskaldun berria

Karlos Santamaria 24 urterekin hasi zen euskara ikasten. Aurkitu zituen trabak bi eratakoak dira: bata, euskararen egoerari zegokiona: batasun falta; eta euskarak gizartean zuen lekuari zegokiona: prestigiorik eza.

Txikitan gaztelania bakarrik hitz egiten zuen. Ama euskalduna izanik ere, garai hartan ez bide zegoen seme-alabei euskara irakasteko kezka handirik.

Errepublikara garaian, 1933 aldera hasi zen euskara ikasten. Maria Dolores Urkiak irakasten zion Donostiako Kontserbatorioan. Honela gogoratzen du berak:

En aquellos años no existía el euskera batua y eso es muy perjudicial, sobre todo para los euskaldunberri. Eso me ocurrió a mí: aprendí euskera en la escuela y al salir a la calle empecé a hablar, pero no entendía nada porque cada cual hablaba a su manera. [...].

En mi proceso de euskaldunización la mayor traba no fue la Dictadura, sino la falta de prestigio del euskera mismo. La gente no lo estimaba y aquí, en Donostia, el euskera se dejaba para los caseros y en las casas de los burgueses se dejaba para los niños y las criadas³⁸.

Berakesplikatzén dio *Euskaldunon Egunkaria*-ri bere euskalduntze-prozesua:

Txikia nintzela erdaraz bakarrik egiten ziguten. Eskolara joan arte, euskaraz egiten zidaten etxean, baina eskolan hasi nintzenez, nekien euskara guztia ahaztu zitzaidan. Gero, hogeitau nituela hasi nintzen berriz ere euskaraz ikasten. Don Toribio Alzagarrekin hasi nintzen horretan. Gerra ondoren, Maria Dolores Agirrerekin jarraitu nuen. Eta gero bakarrik aritu izan naiz, neure kasa ikasten. Baina ez da erraza euskaraz ikastea. Beste gauza bat da, ez da gauza bera, eta euskaldunberriari beti antzeman egiten zaio. Badira oso ondo mintzatzen diren euskaldunberriak, baina hori ez da nire kasua. Baina, hala ere, asko irakurri dut euskaraz, eta idatzi ere bai. Niretzat, errazagoa da euskaraz idaztea mintzatzea baino. Dena dela, niretzat euskara gauza handia da. Nik espero dut biziko dela. Une batean zalantzan izan zen, baina gero ikastolak agertu zi-

ren eta horrek oso laguntza handia eman zion. Nire ilobak euskaldunak dira guztiak. Nik uste dut euskara biziko dela³⁹.

Zergatik eta zertarako ikasi zuen euskara? Barruak agintzen ziolako, noski:

... yo que soy euskaldunberri, cuando al principio los demás me preguntaban el por qué de mi interés por una lengua que no servía para nada, respondía que, precisamente por eso, porque no servía para nada. ¿Es que vamos a juzgar las cosas sólo por lo que sirven?⁴⁰.

1966ko pentsaerarekin segitzen ote zuen 1991. urtean ere Karlos Santamariak? Bere burua ez zuen ikusten «vasco por los cuatro costados»⁴¹.

Hizkuntza ez da soilki hizkuntza

Hedadura utilitarista, praktikoa eta informatiboa ez da hizkuntza batek duen funtzio bakarra, eta agian ez nagusia. Ombredane linguistak hizkuntzaren bost egiteko bereizten ditu: erabilera afektiboa, erabilera ludikoa, erabilera praktikoa, erabilera ordezkatzailea eta erabilera dialektikoa. Lauzpabost artikulutan aipatzen du Karlos Santamariak Ombredaneren autoritatea.

Mezak euskaraz zergatik, denok gaztelania ulerturik?, horra 1966 inguruko eztabaida, Vatikanoa II. Kontzilioaren ondoren liturgia tokian tokiko hizkuntzetan egiten hasi ondoren.

Lehenago, lehen frankismoan, ez zegoen eztabaidarik. Hizkuntza-praktika guztia gaztelaniaz (barka, espainolez) egin behar zen, ezjakinaren ezjakinez komunitate euskaldun elebakar arraroren batean salbu. Hori zen legea, eta horixe bera praktika.

Euskarazko mezen aurka daudenei argumentu «ad hominem» batekin erantzuten die, Filipinetako kasuarekin. Han aise onartzen dutenak honako ere baliu duela, esaten ari zaie Karlos Santamaria:

Creo que estas personas no saben nada de lenguas, ni menos aún de vivencias religiosas. De ellas sí que puede decirse «que no han entendido de la misa la media» porque, en su opinión, el rito parece ser comunicación de ideas o informaciones, y la lengua puro instrumento utilitario.

Yo puedo decir «egun on» o decir «buenos días», o decir «bon jour». Algunos pensarán que estoy diciendo una misma cosa. Y, sin embargo, en cada caso me sitúo y sitúo a mi interlocutor en universos distintos. El idioma español se ha conservado hasta hoy en Filipinas, en las familias más aristocráticas, como un residuo vivo y operante de una gran cultura. Como vehículo práctico no podía ya luchar contra el inglés; pero en tanto que vivero espiritual su importancia es, o ha sido, sin duda, enorme en

esas familias. Si el español llega a perderse del todo en aquellas latitudes bien podrá decirse que ha desaparecido definitivamente de ellas el «alma española».

También el día que se pronuncie por última vez una frase en vasco popular —día que no ha de conocerse en innumerables generaciones— habrá muerto para siempre el «alma vasca».

En resumen, la lengua euskara, como vehículo de expresión afectiva propio de un pueblo es, a mi entender, absolutamente esencial e intransferible⁴².

Gai bera, argumentu bera, erabiltzen du hurrengo urteko hilabete berean, urrian. Garbi errepikatzen du «la razón de esta emoción no radica exclusivamente en la inteligibilidad de las lenguas vulgares, sino en la fuerza afectiva y emotiva que estas encierran dentro de sí»⁴³. Arazoa ez baita ulertzea edo ez ulertzea, sentitzea edo ez sentitzea baizik.

Euskararen funtzio afektiboaren defentsan buru-belarri sartu da Karlos Santamaria. «Distingüo» gehixeago egiten du hizkuntzaren funtzio sinbolikoan, hau da, euskarak egiten al gaitu euskaldun? Garai hartan, 1966, «esentzia» mailan planteatzen ziren arazoak: euskara ezagutzea euskaldunaren ezau-garri esentziala al da?

J.B. Olaetxea apaiz eta historiagileak hitzaldi batean ezetza bota zuen. *Zeruko Argia*-n erantzun zion Juan San Martinek⁴⁴ eta hari berriz Olaetxeak. Definizio esentzialik ezin dela eman uste du Karlos Santamariak. Ikosaedroa edo ekino-dermoa defini litezke, baina euskalduntasuna ez. Hizkuntza-irizpidea indartzera lerratzen da bera, baina eskusibotasunik aitortu gabe euskarari. Elementu osagarri bat gehiago sartzen du Karlos Santamariak: euskaldun kontzientziaduna. Alderdi afektiboa dator atzera —ez platonikoa—, erabilera praktikoa ukatu gabe. Euskaldun berria (hobe, euskaldun berri gogoetaduna) litzateke agian Karlos Santamariaren eredurik hoberena:

La cuestión a que nos referimos debería quizás ser replanteada bajo ángulos particulares. A la pregunta ¿qué es ser vasco? se puede contestar desde el punto de vista etnológico, del lingüístico, del costumbrista, del geográfico, del político, del histórico e incluso del administrativo que es, a mi juicio, el que tiene menos valor.

Reconstruir, con las respuestas obtenidas la esencia de lo vasco es, precisamente, lo que me parece imposible, porque esta presunta esencia se alejaría demasiado de la existencia para poder ser utilizable. El criterio lingüístico, dentro de su evidente parcialidad, parece uno de los más claros, porque el euskera, con sus diversos dialectos, es un idioma bien determinado y que no se puede confundir con ningún otro. Pero también este terreno hay distinciones que hacer, porque, lo mismo que se pueden llevar ocho apellidos vascos sin sentir el más leve afecto ni interés hacia lo vasco, cabe ser «euskeldun» práctico, sin asomo de conciencia vasca, por pura necesidad o por ignorancia de otras lenguas.

En nuestro caso nos interesa más el vasco-parlante reflexivo, profundamente consciente de los valores humanos y afectivos que se encierran en la lengua, aunque sea peor conocedor práctico de la misma. El hecho objetivo de manejar con soltura un idioma tiene menos importancia que el de sentirla como propia, el de querer avvicinar y afincar en ella el espíritu. Es toda la distancia que va del idioma como instrumento práctico y utilitario de comunicación de ideas al idioma como sistema de expresión afectiva. Pues bien, yo me permito pensar que si el número de vasco-parlantes prácticos va disminuyendo, el de euskeldunes conscientes-afectivos crece, y esto es, a mi parecer, un dato muy importante, aunque no tenga demasiado que ver con la cuestión del esencialismo a que antes aludíamos.

Una lengua no es sólo una lengua. Son muchos decires y muchas cosas dentro de cada decir⁴⁵.

Euskal nortasuna, Euskal Herriaren nortasuna euskarari lotzen dio Karlos Santamariak, hain zuzen garapena ekonomiatik edo politikatik bilatzen dutenen aurka:

Parto siempre del supuesto de que la conservación y desarrollo de la nacionalidad vasca van inexorablemente unidos al problema de la pérdida o salvación del euskera y de que, por tanto, todo cuanto se haga en favor de la recuperación de esta lengua será de la mayor importancia para el futuro de nuestro pueblo. Ciertos espíritus pretenden que la personalidad vasca debe ser defendida en otros terrenos, en el terreno económico, en el político, en el sociológico, etc. No quieren darse cuenta de que, desde un punto de vista esencial la presencia del euskera es rigurosamente necesaria para la conservación de la personalidad vasca...⁴⁶.

Euskara batu, modernizatu

Folklorismoa eta purismoa, horra euskararen etsaiak. Honela esanda ez da ulerterraza Karlos Santamariaren pentsaera puntu honetan: «Folkloristak, puristak, eta beste honelakoak, barneko etsai dira, besteen artean, nahiz eta berak ez jakin»⁴⁷.

Hizkuntza garbi gordetzearen euskarak alor berririk irabazi behar ez badu, jai dugu, euskararenak egin du.

Bein baño geiagotan erderakada batzuek erabilli bear ditugu, naita naiez, euskal idatzi-lanetan ibiltzen geranok. Izkuntzaren garbitasuna gordetzeagatik, esan nai duguna osorik ez esatea, alegia, euskeraz esateko zallak diran gaiak alde batera utzi ta, euskeraz errezi erakutsi ditzakegunak soillik aipatzea, ez zait ondo iruditzen. Bide hortaz kalte handia egiten zaio izkuntzari, azkenean, gai geiena erderaz bukatu bear bait da. Au da euskeraren eriotza⁴⁸.

Euskara batu eta modernoaren aurkako jarreretan antiintelektualismoa sumatzen du Karlos Santamariak.

Euskera sail guzietan sartu nahirik ari geran «inteletualok» begi txarrez ikusten gaituzte euskaltzale batzuk. Beren euskera gozo-gozo ta jator-jator gorde nahi dute. Baina beren euskera eme ta gozoarekin besterik ez badira jarraitzen, egunen batean euskera besoetan il zaiela arkituko dira. «Inteletualak» sasi-maixuak direla eta euskera motela eta erdi erderatua erabiltzen dutela esaten dute. Baina nola Marcuseri buruz eta Aljebra berriari buruz idatzi hitz jatorrekin besterik?⁴⁹.

Ataka horretatik euskara ateratzeko bere proposamenetan bi hiztegi mota aurki ditzakegu. Bateko, «'gaurko hiztegi' bat nahi ta nahiezko dugu»⁵⁰. UZEIk landu du gehien alor hori. Eta besteko, batasun hiztegia. Lehen orduko kezka du horretan Karlos Santamariak. 1966an plan bat proposatzen dio Euskaltzaindiari⁵¹. 1968an Euskaltzaindiak Arantzazun ospatu zuen batasun-bilerara txosten bat bidali zuen, hain zuzen ere euskal hitzen batasuna lortzeko nola heldu behar zitzaion arazoari planteatuz. Euskaltzaindiaren esku utzi zuen bederatz puntuko eginkizuna:

- I. Hitz orotar, era-bateko, eta gañera grafia-bateko diranen lista egitea.
- II. Grafia desberdiñeko hitz erabatekoen lista egitea.
- III. Lista hortan bertan hitz bakoitzari grafia bakar bat ezarri ta lista berri bat egitea. Agiri da, lan hau egiteko, euskal ortografia funtsatzea nai-ta-naiezkoa dala, aurren aldetik.
- IV. Era-askotariko hitzen lista egitea.
- V. Lista hortan, forma bat edo geienez bi forma artzea, hitz bakoitzerako.
- VI. Lista berri bat antolatu, forma batuekikoa.
- VII. Bereziko hitzen lista prestatzea.
- VIII. Bereziko hitz bakoitzerako forma bat aukeratzea.
- IX. Bereziko hitzen saillean prestamu politika bat eragitzea⁵².

Euskaltzaindiari egindako proposamena bere esku hartu zuen Batzarraren biharamunean. Nire paper zaharren artean gorderik ditut Karlos Santamariak bidalitako hitzen fitxak. Bi mila hitzetako hiztegia eratu nahi zuen⁵³.

Euskal Hiztegi analogikoa ere proposatu zion Euskaltzaindiari, adibide eta guzti. Hona hiztegi honen abantailak, Karlos Santamariaren arabera:

1. Euskal idazle, izlari eta pentsazaileentzako oso tresna egokia izango da.
2. Analogiko hiztegiaren egitean, hitz askoren forma eta ortografia tinkatuko dira, bidenabar.
3. Lan hau egiteko, hitz bakoitza ondo aztertu beharko da. Beraz, hiztegi analogikoa, euskerazko euskal hiztegi nagusia egiteko lehenengo pausoa izanen da⁵⁴.

Dataz hauxe da Karlos Santamariak hiztegi kontuan egindako azken ahalegina, oker ez banago. Hiztegi gintza jada gorpuztu zelako edo, ez dut uste Karlos Santamariak alor hori geroztik gehiago landu duenik.

Batasun-aurretiko hizkuntza-anarkia eta babelak min ematen zion bai buruan eta bai bihotzean. Jada 1966an Euskaltzaindiaren onarpena eskatzen du, era gogorrean:

Tamalgarria da, izan ere, Euskaltzaindiaren egoera. Batzuek esaten dute Akademiak bide horri jarraitzen baldin badio, laster egingo dula bereak. Eta beste batzuek, Euskaltzaindia iltzat ematen dute oraiñ-ezker. Ez da hori, nere ustez, geinetako euskaltzale zintzoen iritzia. Gure izkuntza zaintzeko ta zabaltzeko ez degu Euskalerrian instituzio geiegi, alajaña! Ondatzea errezagoa da eraikitzea baño. Euskaltzaindiak irauñ bear du, nai ta naiez, personalismo ta lelokeri guzien gañetik. Neretzako axioma bat da esate au eta hau (h'kin eta h'gabe esaten dizutet, guziak ulertzen nazazuten). Area-go, nik, Quijote ta zoroa naizen aldetik, onela irixten ez dutenak euskaltzale zitaltzat artzen ditut.

Euskaltzaindiak bi gauza onak eta baliotsuak ditu. Alde batetik euskera-gaiak erabiltzeko ta sakontzeko gizon prestu ta jakintsuak. Bestetik, euskeraren alde lan egiteko ta euskal baratza landutzeko gura ta borondate ona, egon ba dago euskaltzainetan⁵⁵.

Euskaltzaindiaren hizkuntza-autoritatea babestea eta bere lekuan jartzea tokatu zitzaion dozena bat urte geroago, Euskerazaintzaren aurka ez eze Eusko Ikaskuntza eta «Amigos del País»-en aurka. «Orden Ministerial sobre el bilingüismo» delakoan Euskaltzaindia agertzen da Talde Bitarikoaren asesoratzaile hizkuntza-kontuetan. Eusko Kontseilu Nagusiak (EKN), Karlos Santamaria buru dela, hartu zuen lehen dekretu kulturala Euskaltzaindiari dagokio, haren estatua finkatu eta funtzioak indartze aldera⁵⁶.

Aukera horren defentsa sutua egiten du Karlos Santamariak prentsan: «Atacar a la Academia no sólo me parece injusto y absurdo, sino que es además echar piedras contra nuestro propio tejado»⁵⁷.

Hizkuntza-politika

Karlos Santamariaren araberako hizkuntza-politikak landu beharko lituzkeen zenbait bide eta helburu aipatuko ditugu jarraian. Han eta hemen agertzen dira marka gisa, garaipen-maila desberdinez. Era guztietara hizkuntza-politika baten premia ezinbestekotzat jotzen du Karlos Santamariak:

En Euskadi necesitamos en este momento, y vamos a necesitar todavía más, una política lingüística concebida sobre todo como una política de 'salvación' de la lengua vasca, clave de nuestra originalidad⁵⁸.

Hasteko, euskararen egoeraren diagnosia

Euskararen egoera soziolinguistikoak ez du atarramentu onik. Larritasunik handiena bitarikoa da: analfabetismoa eta azpigarapena.

1967an prentsan agertu zen euskaldunen ehuneko laurogeita hamar analfabetoa zela. Egoera hori interpretatu eta salatu egiten du Karlos Santamariak. Bere ustetan alfabetatzea eta eskola dira soluzio:

Hace todavía poco tiempo alguien se echaba las manos a la cabeza al leer en un periódico la noticia de que el noventa por ciento de los vasco-parlantes son analfabetos.

La noticia dada de esta manera podía parecer insólita, increíble. Y en efecto lo sería, si no se la interpretase adecuadamente.

El hecho es que la mayoría de los «euskaldunak» no han aprendido jamás a leer y escribir en vascuence —seguramente porque nadie se lo ha enseñado— y que son por tanto analfabetos en su propia lengua materna.

Sin embargo, el alfabeto castellano y el alfabeto vasco son prácticamente el mismo y el esfuerzo que un vasco-parlante necesita para ponerse al corriente en la escritura del idioma vasco, una vez que ya lo ha hecho en una lengua romance, es sumamente pequeño.

No se comprende, pues, cómo se ha podido llegar a esta situación, si no es por la incuria de unos y el desafecto de otros hacia la vieja y venerable lengua.

De todas maneras, este tipo de ignorancia resulta, desde el punto de vista cultural y humano un poco monstruoso. Es una de esas reliquias del pasado que conviene borrar lo más rápidamente posible.

Toda persona culta sabe que en una época como la nuestra una lengua puede permanecer viva si no cabe considerarla como vehículo de expresión y de comunicación escrita.

La Academia de la Lengua Vasca está preparando cursos de eusko-alfabetización, destinados naturalmente a vasco-parlantes y todo hace suponer que este esfuerzo dará lugar a un gran avance.

Pero esto no basta. El vascuence debe entrar de alguna manera en la Escuela y debe incluso entrar con todos los honores, como corresponde a un idioma de su categoría ancestral.

En nuestro país hemos llegado a un nivel de cultura y de desarrollo dentro del cual, el mantener el vascuence en una radical situación de inferioridad respecto de las lenguas cultas, equivaldría a condenarlo a muerte. Y esto no hay nadie que lo desee, o, por lo menos, nadie que se decida a expresar públicamente semejante mortífero deseo⁵⁹.

Hamabi urte geroago berdin pentsatzen du, euskararen salbazioa Eskola dela. Ez analfabetismoa gainditzeko bakarrik. Baizik, baita ere, euskararen gutxitasun soziologikoa altxatzeko. «B» hizkuntzaren tratamendua du gizartean euskarak, prestigioan, komunikazioan, eta bestelako erabilera eta funtzio guztietan. «A» hizkuntzak (gaztelaniak, frantsesak) positibo duen guztia negatibo du «B» hizkuntzak (euskarak).

La actual situación del euskera podría expresarse, aunque sólo sea de una manera parcial e imperfecta, con la palabra «subdesarrollo». Precisamente, lo que algunos llaman «diglosia» —expresión equívoca que habría que utilizarla con mucha precaución— podría ser definido en nuestro caso como un estado sociológico-lingüístico de coexistencia en una misma sociedad entre una lengua desarrollada y otra subdesarrollada, incluyendo en el concepto de desarrollo todo lo que comporta esta idea de prestigio social, de amplio dominio de intercomunicación, de cultivo literario, de utilización técnica, de capacidad de expresión, etc., notas todas éstas que en la lengua subdesarrollada se dan con signo negativo⁶⁰.

Estatuaren esku-hartzea

Euskararen arazoa ez da arazo indibidual soila. Ezta gizartearena bakarrik ere. Estatuak ere badu hor bere erantzukizuna, zer esana eta zer egina.

1966an, frankismo-garaian beraz, euskara salbatzeko («lo que hay que salvar ahora es el euskera vivo actual») eta ez gordetzeko («no se trata no, de conservarlo como un ejemplar de museo»), Estatuak baliabideak eskaini behar ditu.

A mi juicio, el Estado debe proporcionar los medios necesarios para que el trabajo de revitalización y de actualización del euskera pueda ser llevado a cabo del modo más eficaz posible. Yo lo considero como un deber del Estado y no vacilo en afirmarlo así, en función de principios de derecho natural, que hoy son admitidos y reconocidos entre nosotros por todas las personas cultivadas. No se trata, naturalmente, de proclamar una especie de amor platónico o romántico a la venerable lengua, sino de adoptar medidas eficaces para que pueda pervivir y desarrollarse de modo adecuado a las exigencias de nuestro tiempo⁶¹.

Estatuaren inhibizionismo praktikoaren aurka, 1964tik aurrera etengabe eskatzen du Karlos Santamaria Estatuaren parte-hartzea hizkuntza-politikan, bereziki eskolan.

Erdiz erdi jotzen du bigarren frankismoko hizkuntza-politika euskarari dagokionez. Lehen frankismoak euskara desagertzera jo zuen, atergabe pertsegitutuz. Bigarren frankismoak euskarekiko hartzen duen erabakia, ordea, ez da hain oldarkorra, baina ondorio beretara iritsi nahi du: euskarari ugaltzea ukatuz bere kasa hiltzen utzi. Politika horren jakitun, Estatuaren interbentzio politikoa eskatzen du Karlos Santamariak behin eta berriz.

Eskatzen zituen baliabideak eta neurriak posible gertatuko dira Autonomia Estatutuarekin, hamabi urte geroago. Aukera horretaz baliatu beharra premiazko ikusten du Karlos Santamariak:

Con el Estatuto, nuestra lengua va a tener unas grandes posibilidades. Pero éstas no deben ser desaprovechadas en lo más mínimo, porque la ocasión puede ser única.

Si en este primer momento no proporcionamos ya suficiente fortaleza a nuestra lengua —tanto en el aspecto lingüístico, como en el sociológico, como en el jurídico, etc.— la corriente, que ahora es favorable al euskera, podría volverse en contra. Las nuevas generaciones podrían dejarlo de lado como lo dejaron —dicho sea en términos genéricos— las anteriores.

Todo puede ser ganado ahora, pero también todo puede ser perdido, porque ésta será, posiblemente, la última experiencia de salvación⁶².

Testuak garbi uzten du Karlos Santamariak Estatutuaren eragina ez duela lege soiletara mugatzen. Maila linguistiko, soziologiko eta juridikoetara hedatzen du espresuki, Irlandako eskarmentua gogoan.

No basta una situación de autonomía para que la operación de salvación de la lengua pueda ser garantizada plenamente. Una lengua no se salva por medio de leyes o decretos. Hace falta un impulso más profundo. Ni siquiera la independencia política de un país, puede ser suficiente para que su lengua quede asegurada y ahí está el caso del gaélico irlandés, que apenas vegeta en la actual Irlanda independiente⁶³.

Diskriminazio positiboa

Demokraziaren ulerpen berdintzaileak ez du batere maite Karlos Santamariak. Juxtu kontrakoa da Karlos Santamariaren demokrazia:

Más que el igualitarismo la democracia es en efecto, *desigualitarismo*, es decir armonización y organización de las legítimas diferencias en un Estado de libertad y de derecho. Mientras la pretensión de uniformidad conduce a menudo al totalitarismo, el reconocimiento del *derecho a la desigualdad* es expresión de libertad y principio de democracia.

«*Quien se irrita de ver tratados desigualmente a los iguales pero no se inmuta al ver tratados igualmente a los desiguales, no es demócrata, es plebeyo*» —escribía Ortega y Gasset en una de sus clásicas fórmulas lapidarias.

Un caso evidente de obligado pluralismo es el de las diversidades lingüísticas dentro de un estado. Bajo este aspecto el pretendido uniformismo de los igualitarios es particularmente insensato⁶⁴.

1981-1982 urteetan, euskararen aldeko neurrien defentsan idazten du Karlos Santamariak behin eta berriz. Urte horietan erakunde publikoak —Eusko Jaurlaritzza, Foru Aldundiek edo Udaletxeek— hartu ohi zituzten babes-neurrietan faborezko tratua salatzen zuten batzuk. Euskal Telebista zela, liburugin-tzarako laguntzak zirela, euskal irakaskuntza, edo funtzionarioen euskara-ezagutza diskriminaziotzat jotzen zituzten hauek. Halakoen eragozpenak ditu

begien aurrean Karlos Santamariak, horregatik ateratzen da erakundeek harturiko jokabideen alde.

Euskal funtzionarioak euskara gaztelania bezala ezagutu behar du, gaur ez bada bihar. Deialdietan, hortaz, euskara jakitea «meritua» ez eze obligazioa da. Non dago hor diskriminaziorik? Zeinek zein diskriminatzen duen jakin behar-ko litzateke hemen, dio Karlos Santamariak.

Parece pues perfectamente correcta la medida de que el conocimiento del euskera sea considerada como mérito en oposiciones y concursos, a fin de que, de esta manera la Administración pueda disponer del personal necesario para cumplir sus obligaciones más elementales y perentorias en materia lingüística. Yo no veo en esto el más leve rastro discriminatorio. Las condiciones de acceso a un empleo deben responder lógicamente a las necesidades y conveniencias de éste, y así se hace en toda clase de pruebas para la provisión de plazas de cualquier suerte que sean, sin que nadie vea en ello nada opresivo. El funcionario debe estar al servicio de la función y no la función al servicio del funcionario.

En último extremo, las pretensiones de los que quieren que el euskera sea barrido de las condiciones de acceso al funcionariado vasco nos obligaría a preguntar sin rebozo: «¿Aquí quién quiere discriminar a quién?»⁶⁵.

Liburugintzan ere tratamendu berezia eskatzen du Karlos Santamariak, euskararen «mikromerkatua» dela eta. Harik eta merkatuaren egoera normalizatu arte, babes ekonomiko ofiziala beharko du euskarak:

... cuando se trata de una lengua de gran extensión como el inglés los problemas a que nos hemos referido antes tiene mucho menos importancia porque en realidad puede haber salida para todo. Pero la cosa se pone terriblemente peliaguda para idiomas como el euskera que sólo alcanza a un «micromercado» editorial absolutamente insuficiente desde el punto de la financiación.

Sólo cuando la escuela y las campañas de alfabetización hayan logrado colmar este vacío podrá el libro vasco alcanzar una comerciabilidad aceptable; pero para esto hará falta tiempo, diez o quince años por lo menos, y el enorme esfuerzo de una multitud de personas desinteresadas.

Durante todo este período de reconstitución del euskera el libro vasco tendrá pues que vivir de la protección económica oficial y nadie deberá ver en esto una especie de privatización de los recursos públicos⁶⁶.

1982ko azaroan EAEko hezkuntza-agintariek daramaten hizkuntza-politika diskriminaziotzat duten sozialistei beren jarrera birkontsideratzeko eskatzen die:

Yo les pediría a algunos socialistas vascos que ahora —según parece— tachan de discriminatoria la política lingüística de las autoridades educativas de la comunidad, que reconsiderasen sus posturas con vistas a una auténtica reconciliación de nuestro pueblo, un pueblo con dos lenguas —ciertamente— pero un solo pueblo⁶⁷.

Artikuluaren hasieran, frankismoak euskararen kontra egindako jazarpena aipatzen du, Joan Mari Torrealdai *Jakin-en*⁶⁸ gai honetaz publikaturiko lanaz baliatuz. «Aquello fue un auténtico intento de ‘genocidio cultural’ que aunque no llegara a consumarse constituyó un tremendo golpe para la lengua vasca»⁶⁹.

Karlos Santamariak ez du nahi amnesiarik puntu honetan:

Que no se diga que todo aquello pasó y que debe ser olvidado definitivamente. Conviene por el contrario recordarlo de cuando en cuando, porque no solamente vivimos bajo la amenaza de una nueva tiranía como la de «los gloriosos años», sino que entre nosotros existen todavía muchas personas dispuestas a entorpecer el uso público del vascuence, de modo que éste no pueda ya levantar cabeza.

Areago:

Los enemigos solapados del euskara que se opongan a un planteamiento de este tipo cometerían a mi juicio un grave error al tratar de llevar a cabo un nuevo genocidio, esta vez subterráneo, pero análogo en sus fines a las brutales acciones del primer franquismo⁷⁰.

Ze planteamenduz ari da hemen Karlos Santamaria? Hezkuntza Sailaren hizkuntza-politikaz ari da, noski. Munduko gauzarik naturalena iruditzen zaio hori.

A mi manera de ver, la enseñanza escolar del euskara es el único modo de llevar a nuestro pueblo a una situación lingüística razonable. Pienso que por este medio podrán evitarse en Euskadi grandes males, futuras divisiones y luchas por causa de las lenguas. No veo por otra parte que dicha enseñanza pueda tener nada de vejatorio para nadie⁷¹.

Euskal Herri euskalduna

Azken aldian, argi eta garbi agertu da bere deklarazioetan Euskal Herri euskaldunaren alde. «Euskadi euskalduna da nere ametsa» deklaratu zuen 1991n *Jakin* aldizkariak egin zion omenalditxoan.

Felix Ibagutxi kazetariak jaso zituen testuinguru bereko hitzetan honela mintzo da: «No quiero una Euskadi castellanoparlante. Sin euskera no hay nada que hacer, pues la personalidad de este pueblo está en el idioma»⁷².

Egun berean Karlos Santamariak berak artikulu bat idatzi zuen *Euskaldunon Egunkaria*-n. Gure herriaren mugimendu abertzalean bi joera ezberdin ikusten ditu: bata politikoa, eta kulturala bestea. Bigarren honen alde agertzen da bera:

Nere ustez —eta espero dut irakurlerik gehiena ados izango dela nerekin puntu honetan— hobe izango litzateke Euskal Herri guztiz euskaldun bat, nahiz eta askatuta ez izan, euskara betirako galdutako Euskadi independente bat baino⁷³.

Euskadi euskalduna ez zaio Karlos Santamariari ez ezinezkoa iruditzen (*Euskaldunon Egunkaria*-ren «miraria» lekuko), ezta amets zoro bat ere: «Bai, adiskideok, konfidantza eta adimenarekin jokatzuz gero, Euskadi euskaldun bat ez da amets zoro bat, errealitate posible eta zentzudun bat baino».

Hurrengo urtean, 1992an, Elhuyar aldizkariari deklaratu zion: «Bide luzea geratzen zaio euskarari, baina iritziak iritzi euskaldun izaten segitu nahi badugu, euskaradun izan behar dugu»⁷⁴.

Ez presa eta ez pausa

Nola lortu, ordea, «una situación lingüística razonable» edota Euskal Herri euskalduna?

Moduak munta handia du. Hobeto esanda: erabatekoa. Jokaera egoki batekin helburura iritsi gaitzke, agian. Jokaera trakets batek dena kakaztu dezake.

Mila aldiz eta mila modutara aipatzen du gai hori Karlos Santamariak. Tuntu handiz, zuhurtziaz, emeki-emeki, presarik gabe, pausoz pauso, pausarik gabe, errespetu osoz, inor mintzeke, inposiziorik gabe, deus bortxatu gabe, jokatzearen aldekoa da osoki. Baldintza bakar batekin: Efiakazia, eraginkortasuna.

En política lingüística no deben adoptarse soluciones drásticas, sino de moderación y habilidad, políticas positivas que hagan que el euskera se desarrolle y llegue a la mayor población posible⁷⁵.

Eskola-kontuan batez ere, ondo neurtu behar dira pausak: «Los pasos que se den han de ser realistas, modestos, con un enorme sentido de la eficacia [...]. La pedagogía es quizás la más sublime y difícil de todas las artes»⁷⁶.

Presak arrisku handiak ditu. Baina astiroegi ibiltzeak ere bai bereak. Hara: gaixoaren larritasuna handiegia da mantso ibiltzeko, hurrengo maila gainditu aurretik goragokoetara jo nahi duten gazteek, arrazoi dute.

Es cierto que la excesiva prisa puede producir efectos contraproducentes: descrédito de la campaña, actitudes de rechazo, confusión lingüística, etc.

Pero no nos está permitido tampoco avanzar con excesiva lentitud, porque el enfermo está demasiado grave para que se puedan demorar los remedios. En este sentido, creo que tienen razón los jóvenes que quieren quemar las etapas, y que se preocupan ya de crear un léxico y una práctica docente universitaria, aun antes de que la escuela primaria en euskera esté asegurada⁷⁷.

Eskola

Karlos Santamaria irakasle da, batez ere irakasle. Irakaskuntzaren gaia berea izan du beti. Goi-mailako irakaskuntzaz kezkatu bizi izan da bizitza osoan. Irakaskuntza horrek Euskal Herrian behar duen azpiegitura eta plangintza lortzeko asmoz hainbat saio egin ditu.

Eskolaz ere izan du arranguririk. Irakaskuntzaren askatasuna izan da bere kezketako bat: ideologiaren lekua, publiko pribatuaren ulerpena, etab. Arduragusia, hala ere, euskara eskolan integraztearen bidetik joan da. Eskola da, Karlos Santamariarentzat, euskararen salbaidet nagusia ez eza «*conditio sine qua non*». Ikuspegi horren defentsan egindako artikulatuak eta hitzaldiak lekuko. Helburu horrek gidaturik sortzen du (Koldo Mitxelena eta Jose Migel Zumalaberekin batera) Sto. Tomas Lizeoa. Zuzendari ere izan zen 1969-1970ean, («*Mi trabajo en las ikastolas tenía esa finalidad: salvar el euskera*»)⁷⁸, eta helburu horrekintxe hartzen du Eusko Kontseilu Nagusian Hezkuntza Kontseilaritza, berri behin baino gehiagotan entzun izan diodanez.

Hezkuntzaren alderdi sozialak ere beti kezkatu du Karlos Santamaria. Han eta hemen barreiatu iritzi ez gainera, jarrera horren lekuko izan liteke Herriko Karmelo Labaka Lanbide Ikastetxea sortzean izan zuen esku-hartzea⁷⁹.

Eskola da euskararen salbazioa

Konbentzimendu zindo, sakon, erabatekoa du Karlos Santamariak euskararen salbazioa, inon bilatzekotan, eskolan bilatu behar dela.

Jadanik 1964an Menéndez Pidalen kontra ateratzen da. Hark, antza, euskara eskolan sartzearen aurka idatzi zuen, eta Karlos Santamariak, erantzunez, esaten dio euskara heriotzatik libratzeko bide hoberena eta bakarra dela eskola. Afrikako zenbait herriren kasu eredu garria aipatzen du, gero:

Jakintsu onek merezi dun errespeto guziaz, ez nator bat oraindik orain Donosti'ko egunkari batean Menéndez Pidal jaunak esan dunarekin, alegia, euskara gordetzeko ta salbatzeko eskolak balio eztula. Nere ustez, aldrebez esan bear da, euskara eriotzaren atzaparretatik askatzeko biderik onena edo, egia esateko, bide bakarra, eskola, dala, «Basati» adiskideak arrazoi askoz esan duan bezala.

Nere Europa zearreko ibilketan aprikatar askotxo ezagutu ditut, apaizak naiz laikoak, batez ere Dahomey, Côte d'Ivoire eta Kongokoak, prantsez ederki mintzatzen

ziranak. Galde egin diet bein beren jatorrizko izkuntzak ia erreztasun horrekin itz egin izan oi zuten ere. Baietzeko erantzuna egin didate guziek eta bere izkerari dago-kion bezela lantzeko ia nola konpondu diran nik orduan berriz ere galdetu.

Nere adixkide beltzak esan didatenez, beren eskoletan gauzak oso ondo presta-tuak daude hortarako ta, Kongo'n batez ere, gaur ikasi bear diran gai guziak ikasteko jokabide ta idazti bearrezkoak azpalditik eratuak izan dira baita erabilli ere. Aoa beta ta utzi naute guk oraindik ezin asmatuaz ari gerana, aiek aspalditik antolatua dutela jakitean⁸⁰.

Ondorioa?

Estatuak seriotan hartu behar du euskararen irakaskuntza:

Estadoak benetan euskera salbatu ta sendotu baldin nai badu —eta nai bear luke, hori politika ona ta zuzena izango bailitzake nere iritziz— beste biderik eztu: merezi dun ohore guziekin, euskera eskolan sartzeko alegiñak egitea, ikasleak gaztelera ta euskera batean ondo landu ta sakondu ditzaken gisaz⁸¹.

Estatuak baliabide guztiak eskaini behar dituela euskara berrindartzeko eta gaurkotzeko, dio 1966an, baldintza egokitan bizi eta garatu dadin. Baliabide horietako bat, eskola:

Para ello se requiere llevar el vascuence a la escuela, implantar en ésta ciertas ense-ñanzas que permitan a los vascoparlantes, a los «euskaldunes» el leer y escribir en euskera. Es necesario implantar un «bilingüismo» inteligente, que no sea una imposi-ción para nadie, sino un medio de completar y fortalecer la personalidad del niño «euskaldun»⁸².

1966an «Educación y Ciencia» Ministerioari eskari bat zuzentzen dio Eus-kaltzaindiak, Estatuko ikastetxeetan euskara landu eta irakatsi dadin. Karlos Santamaria eskabide hori sustatzera dator. Alferrik izango da euskal kulturari hasiberri den berrindartzetxo hori, eskolak laguntzen ez badu:

Pero este renacimiento, o lo que sea, de nada servirá si la inmensa mayoría de los ni-ños «euskaldunes» no reciben en la escuela una formación mínima para que puedan ser algo más que unos analfabetos en su propia lengua materna⁸³.

Urgentziazkoa da, gainera, neurriak hartzea. Aginte publikoari zuzentzen zaio, Estatuaren laguntza faltagatik euskara hiltzen bada, hori ez dela «herio-tza naturala» izango garbi utziz, horrela, bidenabar, Estatuak daraman hizkun-tza-politika salatuz.

Quizás esas medidas resulten también inútiles. Quizás la vieja lengua, como tantas otras cosas bellas y hermosas de este mundo, esté destinada a ser arrastrada por los vientos despiadados de la civilización técnica que padecemos. Esto, repito, no lo sa-bemos.

Lo importante es tomar cuanto antes las medidas necesarias para intentar salvar al enfermo. No se le debe dejar morir, al menos sin esa elemental asistencia que la Academia de la Lengua Vasca reclama ahora del Poder público.

Morir sistemáticamente privado de alimentación o de asistencia médica no es ya morir de «muerte natural».

Esta clase de muertos merece otro calificativo menos eufemístico que no deseamos que nuestra posteridad pueda jamás ver aplicado a esta lengua tan entrañablemente querida por muchos de nosotros⁸⁴.

Ñabardura gutxiko pentsamendua du horretan Karlos Santamariak. «A mi juicio no hay término medio. O el vascuence escrito se enseña en la Escuela o el vascuence oral morirá pronto»⁸⁵.

Eskola, Karlos Santamariarentzat, euskararen salbaziorako agian ez da nahikoa, baina bai beharrezkoa. Ez da beti berdin izan. Bizi ahal izateko euskararen premiarik izan ez duen garairik izan da, orain arterainoko guztia hain zuzen. Orain, ordea, gizarte modernoan, zibilizazioaren udazkenetan gertatzen den bezala, instituzionalizatu, arautu beharra du kulturak. Gaurko zibilizazioaren mailan eskola gabeko hizkuntzak heriotza-arriskuan daude etengabe. Are handiagoa da arrisku hori burokrazia estatalaren eta zentralismoaren aldera aurteratu baitira teknikak.

Kutsu horretako ideiez beterik dago Hezkuntza Kontseilari zela idatzi zuen artikulua:

La escuela es una condición necesaria para la salvación de euskera. De nada servirán, en efecto, la euskerización de los medios de comunicación, el bilingüismo oficial, etc., si todo esto se hace solamente sobre la base de una lengua invertebrada, es decir, no alfabetizada, carente de coherencia y unidad internas. Para la generalidad de los hablantes, el dominio gramatical de la lengua sólo se puede lograr en la escuela.

Por otra parte, en la fase de civilización en que nos encontramos, la escuela y la lengua van sustancialmente unidos. No puede escuela sin lengua ni lengua sin escuela. Lo que suele llamarse «cultura general», se ha extendido ampliamente gracias al proceso técnico, y una lengua que quede fuera de los esquemas culturales correspondientes no puede vivir.

Uno de los quehaceres más importantes de la escuela es la reflexión sobre la lengua. En cierto sentido, la escuela proporciona, a los hablantes de una lengua, la conciencia lingüística de la misma.

La lengua vasca pudo vivir milenios sin escuela, en su desarrollo generativo exuberante, como el de las selvas que poblaban los montes vascos.

Pero desde el momento en que la civilización moderna ha entrado aquí, y llega hasta el último caserío, puede decirse que nos hallamos en una nueva fase en la que lo selvático, a pesar de toda su riqueza, no puede ya pervivir sin unos aparatos que lo defiendan. (Quizás tendríamos que contentarnos con que las selvas se convirtieran en jardines)⁸⁶.

Diogunez, Karlos Santamariaren pentsamenduaren baitan eskola da euskararen salbabidea. Eta, historikoki, konkretuki, ikastolak. «La ‘ikastolización’ fue, pues, una novedad de gran valor para la pervivencia del euskera y es casi seguro que sin ella el vascuence hubiera ya muerto del todo»⁸⁷. Zer da, ordea, Karlos Santamariarentzat «ikastolizazioa»? Ikastolak ez dira eskola arruntak.

Yo mismo lo he dicho, muchas veces: la ikastola no es simplemente una escuela en la que se enseña en euskera, sino algo mucho más importante y profundo que esto. En ella se trata de transmitir al niño todo un modo de ser, una cultura propia, una historia, un pasado, cuya realidad no queremos que desaparezca bajo el peso de un supuesto progreso⁸⁸.

Ikastolen eredu propio eta berezi bat defenditzen du hemen Karlos Santamariak, 1989an ikastolak publiko egin nahi zituztenen aurka. Publiko egitea, Karlos Santamariarentzat, eredu espainol edo frantsesean egokiaraztea da, ez besterik; eta beraz, beren, orijinaltasuna pikutara botatzea.

Debo confesar que cada vez que oigo hablar de hacer públicas las ikastolas, encajándolas a la fuerza en el modelo escolar español o francés, me echo un poco a temblar.

«Unificar la escuela» parece ser la consigna y la meta primordial de algunos educadores y políticos actuales en materia de enseñanza. Pero ¿por qué unificar? ¿Por que no perfeccionar el pluralismo y la libertad escolar, de modo que cada escuela pueda responder mejor a su propia vocación?

Desde mi punto de vista, en esta como en otras muchas cosas, unificar significa a menudo hacer desaparecer. Desgraciadamente, ese paso que ahora se quiere dar a toda velocidad haciendo públicas las ikastolas de un modo forzado, puede significar la muerte de esta originalísima obra cultural en la que tanto entusiasmo y esfuerzo ha puesto una parte importante del pueblo vasco⁸⁹.

Euskara ohore guztiekin eskolara

Horixe da Karlos Santamariak bere Kontseilaritzatik lortu nahi izan zuena, euskara ohore guztiz eskolan ezartzea. Lortu ahal zuen? Lor ahal zezakeen? Historiari utziko diogu ebaluazio-lan hori. Egindako zenbait urrats azaltzera mugatuko gara gu. Karlos Santamaria eta bere lan-taldearen anbiziorik aitortuena euskararen irakaskuntzari azpiegitura juridiko sendoak jartzea izan zen.

Euskara, obligazioz

Hezkuntza Kontseilari gisa Karlos Santamariak izan zuen lehen istilua —eta agian, handiena— hasierako urtean, 1978an, izan zuen.

Talka horretan, Karlos Santamariaren bi gai maite biltzen dira batean. Batetik, Estatuak konprometitu egin behar duela euskararen irakaskuntzan. Eta bestetik, euskarak eskola estatalera joan behar duela ofizialtasunaren ohoreekin.

Eusko Kontseilu Nagusiko Hezkuntza Kontseilaritzak zabaltzen duen komunikatua Karlos Santamariaren testua da, itxura guztien arabera. Argia eta zorrotza da. Dirudienez, Madrileko Hezkuntza eta Zientzia Ministerioak ez zuen onartu nahi euskara obligazioz irakaskuntzan sartzea. Hurrengo urteko apirillean aterako zen Dekretuaren zirriborroaren gain zen eztabaida. zurrumuru eta filtrazio horiek adierazten duten borondaterik ezari gogor erasotzen die Hizkuntza Kontseilaritzak. Karlos Santamariak bere artikulu batean biltzen eta esplikatzen ditu deklarazio hartako pasarte nagusiak:

La Consejería —señala la nota— tiene que hacer constar que la expresada información —basada en fuentes oficiales—, según dice repetidas veces en la misma noticia, se confunden sistemáticamente dos aspectos muy distintos de la cuestión de la obligatoriedad: por una parte, la obligación que a juicio del CGV debe asumir el Ministerio de Educación y Ciencia de incorporar la enseñanza del euskera a los planes de estudio y, por otra parte, la obligación de aprender el euskera que trata el CGV de imponer.

La cuestión que en este momento se discute es la primera; es decir, la incorporación del euskera a los planes de enseñanza, asumida como una «obligación» que el Estado acepta desde ahora, en virtud del propio decreto. Sin esta condición básica, el decreto puede quedar reducido a lo que suele llamarse un «papel mojado», es decir, a medidas más simbólicas que reales y enteramente al arbitrio de los órganos ejecutivos del Ministerio.

El texto que propugna el CGV es prácticamente el mismo que figura en el decreto catalán: «La enseñanza de la lengua vasca será incorporada obligatoriamente a los planes de estudio de educación preescolar, EGB, Formación Profesional de primer grado y BUP. El Ministerio, en cambio, se niega a aceptar la palabra «obligatoriamente», que aparece en el decreto del catalán, alegando razones prácticas ajenas a la cuestión, que es, evidentemente una cuestión de principio.

La obligación a que nos referimos es, en efecto, correlativa con el derecho de los padres de los alumnos de las escuelas estatales a exigir, si así lo desean, la enseñanza del euskera para sus hijos. Por tanto, no querer reconocer la obligación del Ministerio, respecto de la incorporación del euskera a los planes, equivale negar este derecho de los padres, cosa que la Consejería de Educación no puede aceptar en modo alguno, ya que de esta manera se colocaría a los alumnos de los centros estatales en condición de inferioridad en relación con los centros privados, en gran parte de los cuales se viene ya realizando la enseñanza del euskera. El euskera debe ir a la escuela estatal con todos los honores de la oficialidad. Esta es la tesis que sostiene el CGV⁹⁰.

Lan-taldea

Karlos Santamariak «libreki» eta bere aldetik hautatzen du bere saileko lan-taldea. Lanean bazebilen eta esperientzia zuen jendea hartu zuen lagun bezala, hauek ziren:

- Ikastola-gaietarako, Xabier Agirre.
- Unibertsitate-alorrerako, Xabier Retegi.
- Irakaskuntzarako, Karmele Altzuetza.
- Alor berezi gabe, Jesus Mari Larrañaga.
- Karmele Altzuetaren ardurapean, batzorde teknikorako: Mikel Zalbide, Lontxo Oihartzabal, Mikel Lasa, Karmele Atutxa.

Nahikoa nabarmen gelditu zen bahe politikorik ez zuela erabili aukera egiteko orduan. «Askatasun» horrek arazo bat baino gehiago ekarri zion bere alderdi barruan⁹¹.

Euskara eskoletara

Euskararen salbabide nagusia, ezinbestekoa, den irakaskuntza orokorrean euskarak presente egon behar zuen. Karlos Santamariak eta bere ekiptoak aha-lerin handia jo zuen horretan. Kontseilaritza hartu eta justu urtebetera onartu zuen, apirilaren 20an 1049/1979 Errege Dekretua Euskara irakaskuntza-sisteman sartzea arautzen zuena. Dekretu hau garatuz etorriko da abuztuaren 2ko Ordena. Katalanaren ondoren eta honen erreferentzian dator Dekretu hau.

Dekretu honen bidez Estatuaren konpromisoa lortzen da, euskarak sarbide du Eskolaurrean, OHO eta LHko lehen mailan eta batxilergoan. Euskararen presentzia ez da EAEko lurralde guztietako eskoletan berdina. Egoera soziolinguistikoari egokitu nahian malgutasun handiz antolatzen da euskararen irakaskuntza. EKNko Hezkuntza Kontseilaritzak, Siadecoren laguntzaz, hiru eskualde-mota bereizten ditu: A («zona vasco-parlante»); B («zona no vasco-parlante»); eta C («zona especial», Bilbo eta inguruko bederatzi herri).

Kontseilaritzaren aipatu komunikatuan honela justifikatzen da euskararen irakaskuntzaren egokitzapen hori:

Otra cosa es atribuir a la Consejería el propósito de imponer a todos los alumnos el aprendizaje obligatorio del euskera. En nuestro borrador se establecen condiciones limitativas claras, que facilitarían la aplicación del decreto y permitirían que éste se adapte a la realidad, con un respeto completo a la voluntad de los padres en esta ma-

teria, condición que, aparte de otras razones de más peso, viene, exigida por la más elemental prudencia, en beneficio del propio euskera. Así, en nuestro borrador se establece que la incorporación del euskera a los planes de enseñanza se efectuará en la forma y grado que se determine como más conveniente en cada caso, teniendo en cuenta la variedad de condiciones socio-lingüísticas existentes en el País y considerando en su aplicación los deseos de los padres y las circunstancias personales de los alumnos.

Estas condiciones son garantía suficiente de que la publicación del decreto propuesto por el CGV no llevará en ningún caso a situaciones impositivas ni inviábiles como, según parece, han declarado fuentes oficiales consultadas por Logos⁹².

Ikastolen titularitate publikoa

Euskara irakaskuntzaren sare publikoan sartzearekin batera, Ikastolen titularitate publikoa da Karlos Santamariaren garaiko lorpen handia. 1979ko Urriaren 15eko Akordioak estatutu juridiko publikoa ematen die ikastolei EKNren titularitatepeko eginez. Horretarako, EKNren eta Hezkuntza Ministerioaren artean hitzarmena sinatzen da.

Puntu horretara iritsi aurretik pauso ugari eman ziren. Zein estatus eman ikastolei? Zer-nolako publikotasuna? Kontseilaritzaren barneko txosten batek aukera desberdinen berri ematen du eta Kontseilaritzak harturiko jarrera garbi azaltzen da bertan:

Actualmente las ikastolas están reconocidas como escuelas privadas, situación inadecuada que presenta numerosos problemas, tanto para las mismas ikastolas, como para la administración educativa en el País Vasco.

La normalización de las ikastolas pasa necesariamente por su institucionalización, es decir, por su oficialización como centros públicos de un modelo especial.

Por parte socialista se sugirió en un principio la idea de que las ikastolas fuesen estatalizadas, pasando simplemente a integrarse en la Escuela Nacional, es decir, la escuela estatal.

Pronto se vio que esta solución era inviable pues las propias ikastolas la rechazaban.

Se pensó más tarde en provincializarlas o municipalizarlas pero los inconvenientes eran aproximadamente los mismos.

La Consejería de Educación ha adoptado una idea intermedia, es decir, una institucionalización de tipo público que responde a un nuevo modelo: la escuela pública no rigurosamente oficial pero dotada de características propias que la hacen auténticamente pública en el sentido funcional de la palabra... La nueva figura de escuela que queremos aplicar a las ikastolas es intermedia entre los dos modelos extremos que se nos presentan como inmediatamente posibles: la estatalización y la privatización.

Batzorde bitarikoa jartzen da indarrean urriaren 15eko Akordioaren garapenerako: titulu gabeko irakasleen titulazioa da auzirik larrietakoa

normalizazio-bidean; eta bigarrena, arazo ekonomikoa. Lehen urtean 350 milioikoa da Madrilen laguntza; bigarrenean 600 eskatzen dio Karlos Santamariak; eta hirugarrenean, 1979-1980 ikasturteari zegokiona, 1.500 milioitik ez jaisteko eskatzen die Karlos Santamariak bere negoziatzaileei. *De facto*, 2.000 milioitik gorakoa gertatu zen.

«Euskararen Irakaslea» Diploma

EKNko Hezkuntza Kontseilaritzak 1980ko otsailaren 26ko Ordenaren bidez «Euskararen Irakaslea» Diploma sortzen du. Gainerako titulu akademikoez gainera, euskara irakasteko Diploma hori beharko da aurrerantzean. Bi zati nagusi ditu programazioak: hizkuntza-ezagutza eta trebetasunak; eta bigarrena: hizkuntzaren didaktika.

Unibertsitatea

Karlos Santamariaren *curriculum*-ean irakaskuntzak eta Unibertsitateak lekurik gorena hartzen dute. Matematika, Estatistika eta Aljebra linealeko irakasle izan da. Baina Jesus Mari Larrazabalek dioenez, «hezakuntzan da benetan maisu. Erakusten maisu. Erakusten duen maisua eta ez soilik irakasten duen horietakoa»⁹³.

Irakasletzaz gainera, goi-mailako irakaskuntza eta Unibertsitatea sortu eta gureganatzea izan da haren kezka nagusietakoa. Kontaezinak dira helburu horri buruz berak egindako ahaleginak. Ugari eta zailak izan ziren saioak:

En primer lugar, me parece que puede ser útil recordar aquí, sobre todo a los más jóvenes, que los comienzos de la misma no fueron nada fáciles. Al contrario, tuvo que pasar mucho tiempo y hubo mucho que luchar hasta conseguir que nuestra Universidad fuese finalmente tomada en consideración por el poder central.

Mientras la gran mayoría de las regiones del Estado tenían ya desde hace muchos años sus propios centros universitarios, la idea de una Universidad en el País Vasco encontró siempre cierta resistencia en la administración educativa. Al parecer, se suponía que la presencia de esta Universidad contribuiría a reforzar el separatismo. Era vista pues como un peligro para la unidad cultural del Estado.

Un ejemplo muy significativo al respecto de esta actitud negativa, la encontramos en la respuesta dada por el Gobierno de Madrid, en Real Orden del 10 de Enero de 1924, denegando categóricamente la petición de Universidad formulada poco antes por la Sociedad de Estudios Vascos.

En dicha Orden se decía, entre otras muchas cosas parecidas, lo siguiente: 'Rodeada la región vasca de centros universitarios como Oviedo, Zaragoza y Valladolid, con gran facilidad de comunicaciones y en los que reciben enseñanza los naturales de las provincias vascas y Navarra, no hay razón administrativa alguna para que se establezca allí una nueva Universidad.'

Se daba por sentado, como la cosa más natural, que los estudiantes vasconavarros que quisieran seguir una carrera al término de sus estudios de bachillerato, tuviesen que desplazarse necesariamente fuera del País Vasco, con todos los inconvenientes, gastos y dificultades que esto implicaba.

Pero, además y en todo caso, esa carencia de Universidad propia constituía un gran obstáculo para el desarrollo de la cultura vasca⁹⁴.

Unibertsitatea lortzeko bide luzean borroka handia egin behar izan dela aipatu du Karlos Santamariak.

Aipatu ditzagun gaingiroki, bera tarteko dela, egindako urrats nagusitxoena.

- 1932an, 21 urterekin, «Centro de Estudios Científicos» sortzen du Eusko Ikaskuntzaren baitan («En la época de mi juventud, éramos muchos los estudiantes universitarios vascos que nos agrupábamos en torno a ‘Eusko Ikaskuntza’ y a sus inolvidables cursos de verano, que eran como la semilla y la realización anticipada de nuestra futura Universidad»⁹⁵).
- 1939an, Euskal Herri frankistan, «Centro de Estudios Superiores» sortzen du.
- 1956an, ESTE (Escuela Superior de Técnica Empresarial), gero EUTG Unibertsitatea bilakatuko denaren sorreran parte hartzen du.
- 1964tik aurrera, desegin arte, «Junta Promotora de la Universidad de Guipúzcoa»-ko partaide da. Hortik sortzen da 1968an Zuzenbide Fakultatea Donostian.
- 1967an, «Escuela de Petroquímica» (Kimika Fakultatea 1973an) Donostian lortzeko Batzordeko Burua da.
- 1971n, «Baionako Astea» delakoan Udako Unibertsitate bat proposatzen du, euskara hutsez, Kataluniako «Universitat d’Estiú»-ren antzera.
- 1978-1980 urteetan, 70 urterekin, Hezkuntza Kontseilari gisa, Euskal Herriko kultura eta hezkuntza-sistemaren antolakuntzan, Karlos Santamariak Unibertsitatea ere sartzen du «para que éste sirva a los fines específicos del País Vasco dentro de la concepción universal que debe mantener toda universidad»⁹⁶.

Euskal Unibertsitatea ez da utopia

1977an, azken frankismoan debekaturik egon ondoren, berriz kaleratzen hasteko eskubidea lortzen du *Jakin* aldizkariak. Eta bere lehen zenbakian, gai nagusitzat Unibertsitatea hartzen du. Modan zegoen, egon ere, Unibertsitatea. Euskal Herriak ez zuen bererik, baina bazebilen jende franko horren atzetik. Eztabaida dezentea zegoen Unibertsitate horren helburuez eta antolamenduz. Arazo larrietako bat euskararena zen, betikoa.

«Euskal Unibertsitatea», «Universidad Vasca» esan ohi zen maizenik. Baina zer adierazteko?

Karlos Santamariak Euskal Herriko Unibertsitatea eta Euskal Unibertsitatea ongi bereizi beharra ikusten du hasiera-hasieratik:

Asko mintzatzen da, egungo egunean, Euskal Unibertsitate delakoari buruz. Baina, zer da Euskal Unibertsitatea?

Euskaldun askorentzat, Euskal Unibertsitatea, Euskal herrian dagoen unibertsitatea da.

Niretzat, berriz, Euskal herrian egotea ez da nahikoa. Nire ustez, egote huts horrek ez du zilegi Euskal Unibertsitate izena erabiltzea. Terminologia egoki batetan, holako unibertsitateari «Euskal Herriko Unibertsitate» izena edo, nire adiskide batek txantxetan esan ohi duen bezala, «Euskal Herriango Unibertsitate» izena eman behar litzaioke.

Nahiz eta «Euskal Herriko Unibertsitatea» gure herriaren etorkizunerako oso onuratsua izan (hau ez du inork ukatzen, gauzak alde praktikotik hartuz gero behintzat), hori Euskal Unibertsitatea ez dela *opportune et importune* esango dut nik, izen truke horretan arrisku handia ikusten bait dut⁹⁷.

15 urte geroago, Euskal Herriko Unibertsitateak Karlos Santamaria «Doctor Honoris Causa» izendatzen du. Okasioaz baliatuz, hitzaldia egiten du Karlos Santamariak, Unibertsitatea gai duela. Eta lehengo lepotik du burua. Are: orduan baino egingarriago ikasten du orain Euskal Unibertsitatea:

Hay algunos que creen que este proyecto de una Universidad en euskera es pura y simplemente una utopía.

Piensen y dicen que esta lengua no tiene ni tendrá nunca suficiente entidad para servir de plataforma a una auténtica enseñanza universitaria.

Yo no lo creo así de ninguna manera. En estos últimos tiempos se han dado muchos pasos importantes, en orden a la utilización del euskera como lengua docente y de cultura. Tenemos ya, por ejemplo, entre otras muchas cosas, revistas científicas, cursos superiores y estudios preuniversitarios en euskera que funcionan sin la menor dificultad.

Un experimento particularmente significativo a este respecto, que no quiero olvidarme de citar aquí y ahora, es la «Udako Euskal Unibertsitatea», la Universidad Vasca de Verano, nacida en San Juan de Luz en 1973, en una de las reuniones que por entonces solíamos celebrar los euskaltzales de uno y otro lado de la frontera. La «Udako Euskal Unibertsitatea» ha venido funcionando con una constancia admirable, año tras año, extendiendo sus cursos a las materias más diversas del saber universitario.

Esta y otras diversas experiencias parecidas prueban que la enseñanza universitaria en euskera no es un mito, sino algo perfectamente realizable⁹⁸.

Euskal Unibertsitate horrek euskal kulturaren «alma mater» behar du izan. Hezkuntza Kontseilari zela deklaratu zuen «tendría que ser cabeza y corazón de la cultura vasca». Euskal Herriko eta Euskal Unibertsitatearen eginkizunak honela bereizten ditu *Jakin*-eko artikuluaaren bukaeran:

Hau da gure diglosia delakoaren egiazko trajeria. Eta gure herria ez da hortik aterako, egiazko euskal unibertsitate bat ukan arte.

Irakurle argi eta zorrotzak erraz ulertuko du zeinen diferentzia handia dagoen, Euskal Herriko unibertsitatea eta euskal unibertsitatea direlakoan artean.

Lehenengoak, kultura unibertsala emango dio gure herriari, erdaraz bada ere. Alde horretatik, guztiz beharrezkoa dugu gaurregun eta —euskara dagoeneko

egoeran— luzaro ere ukanen dugu beharrezko. Etor bedi, beraz, lehenbaitlehen, Euskal Herriko Unibertsitatea, unibertsitate ona, modernua eta ongi antolatua izatekotan.

Baina, esan berri dugun bezala, euskal kultura diglosiazko egoeratik ateratzeko, euskal unibertsitate bat behar dugu, euskal kultura euskaraz irakats dezana eta haren *alma mater* izan dadina. Beste arazo bat da hau ere, eta garrantzi handikoa.

Ez dezagun ahantz, mesedez⁹⁹.

Diglosiaren gai hori sarriagotan ere aipatu du Unibertsitateari lotuta, Hezkuntza Kontseilari delarik ere. Karlos Santamariaren ustez, euskara irakaskuntzako hizkuntza gisa Unibertsitatean erabili arte ez dugu gure hizkuntza diglosiatik aterako.

Pero para salir de la diglosia es necesario que el euskera llegue a la Universidad. De lo contrario, permaneceríamos en una nueva forma de diglosia, engañosa, pero real¹⁰⁰.

Gogora dezagun, bidenabar, diglosia «antesala de la muerte» dela Karlos Santamariarentzat.

Mikel Ugalderi ere erantzun bertsua eman zion zera galdetu zionean, ea zein neurritan sartuko den euskara Unibertsitatean:

Si el euskera no entrara en la Universidad esto significaría que se había congelado definitivamente una situación diglósica que no podemos aceptar. Una lengua en estas condiciones está condenada a su extinción¹⁰¹.

Bi Unibertsitateok elkarren etsai barik ximpleki bi desberdin izango lirake Karlos Santamariaren buruan. Ez dakit, hala ere, Karlos Santamariarentzat elkar osatzaile diren ala ez. Bakoitzari bere helburu propioa eskaintzean, baietz dirudi. Badirudi, bestalde, elkar hartze hori «eremu praktikora» muga-tzen duela:

Uno de los quehaceres más interesantes que a mi entender aún están pendientes es la de la utilización del euskera como lengua docente.

Muchos pensamos, en efecto, que junto a la Universidad común debiera existir otra que impartiese todas sus enseñanzas en euskera, es decir, lo que habitualmente solemos llamar la «Euskal Unibertsitatea».

La revista *Jakin*, a la que tanto debe la cultura euskalduna, publicó en 1977 un número especialmente dedicado a este tema, en el que la «Euskal Unibertsitatea» era examinada desde distintas perspectivas, no como un proyecto opuesto al de la actual Universidad del País Vasco, sino, al contrario, como una realización simultánea y, en último extremo, convergente con ésta.

Siempre recuerdo el artículo que Jesús María Larrazabal publicaba en este número de *Jakin*. En él decía poco más o menos lo siguiente: «Bi Unibertsitateak, alegia, 'Universidad del País Vasco' delakoa eta 'Euskal Unibertsitatea', paralelak izan behar

dira. Ez, ordea, paralela hitzaren zentzu euklidianoan baizik Lobatxeskiren zentzuan non paralelak aurkitzen dira».

En el terreno práctico, mi opinión sería completamente favorable a esta postura conciliatoria¹⁰².

Euskal Herriko Unibertsitatearen eta Euskal Unibertsitatearen arteko aldeak edukietan eta hizkuntzan daude, ikusi berri dugunez. 1977an honela formulatu zuen Euskal Unibertsitatearen berezitasun hori:

La Universidad Vasca —cuando exista— deberá ser una amplia institución en la que la cultura, la lengua y el genio vasco ocupen el lugar que les corresponde. Y si esto no es así, no será nada más que una falsificación en la que la etiqueta no se corresponda con la mercancía.

¿Aceptaría alguien que se llamase «Universidad española» a una universidad en la que la gran mayoría de los profesores ignorasen la lengua castellana, y la historia y la lengua hispánicas, no tuvieran parte alguna en las enseñanzas que en ella se dieran?¹⁰³.

Baina ez da kultura eta hizkuntza bakarrik bi Unibertsitate horien alde bereizgarria. Lur-eremua ere bai. Nafarroa kanpo utziz ezin da euskal unibertsitatearik eraiki, Karlos Santamariaren gardiz. Aipaturiko artikulua horretan hain zuzen, 1977an, «Universidad de Bilbao» delakoak bere burua «Universidad Vasca» deitzea proposatu zuen. Proposamen honen aurka zenbait irakasle, ikasle eta ikasle altxatu zen. Horiekin bat egiten du Karlos Santamariak. Unibertsitate bat ezin da izan «euskal». Nafarroa kanpoan utzita:

No hace falta insistir aquí sobre la importancia de este aspecto de la cuestión. Siendo la universidad el ‘alma mater’ de la cultura de un pueblo y Navarra, la madre de Euzkadi, parece que estas dos ‘maternidades’ deben forzosamente conjugarse en el momento de crear una universidad que pueda llamarse vasca.

Si, bajo los aspectos político y económico, el hecho de la separación de Navarra es ya un quebranto grave para nuestro pueblo, en el orden cultural tal separación carecería por completo de sentido. Una pretendida universidad vasca sin Navarra, completamente al margen de Navarra, sería un contrasentido radial, un monstruoso cuerpo sin cabeza¹⁰⁴.

Unibertsitatearen xedeak

Kultura edo/eta Unibertsitatea aztertzen duen bakoitzean, lehen ere esan dugu, Karlos Santamariak Ortega y Gasset aipatzen du. Ez pentsalari espainolaren iritziekin bat datorrelako, baizik eta bere ideiak haren erreferentzian hobeto adierazteko. Horixe egiten du, adibidez, «La Universidad y la Cultura» EUTGn Hezkuntza Kontseilari zela emandako hitzaldian.

Ortegaren hiru ideia nagusi kritikatzeko dituzten mintzaldian: Unibertsitatea ez da aurreko belaunaldiko kulturaren transmisore bakarrik; Unibertsitateak ez du klasista izan behar; Unibertsitateak ez du jakobinoa izan behar.

Kulturaren transmisioa

Abiapuntuan Karlos Santamariak Ortegaren esaldi hau jartzen du:

La enseñanza superior es primordialmente enseñanza de la cultura o transmisión a la nueva generación del sistema de ideas sobre el mundo y el hombre que llegó a madurar en la anterior (generación).

Kulturaren krisi-garai honetan zeharo gainditurik aurkitzen du Karlos Santamariak Ortegaren ideia hori.

Kultura «sujetu» eta kultura «objetu» bereizten ditu Karlos Santamariak. Edo beste modu batera esanda, «cultura-culturans» eta «cultura-culturata». Arras urruntzen da Karlos Santamaria Ortegarengandik, bai Unibertsitatearen eginkizuna transmisio gisa ulertzean eta bai kulturaren ulerpen bizian. Objektuari subjektua nagusitzen zaio kulturgintzan, kontsumoari ekintza, sorkuntza:

Por una parte, la cultura es algo que puede ser racionalizado, que puede ser explicado y enseñado; transmitido a través de los libros y de las enseñanzas de cátedra, en la Escuela y en la Universidad. Es la cultura objeto, la cultura información, la cultura instrucción.

Pero, por otro lado, la cultura es sujeto, es decir, principio de acción y de creación que encarna en el hombre y lo transforma; que no puede ser plasmada en letras ni en palabras.

Yo me permitiría copiar aquí, cometiendo tal vez un grave abuso lingüístico y conceptual, aquella terminología de los antiguos escolásticos, que desde Aberroes hasta Spinoza ha dado mucho juego en la historia de la Filosofía. La clásica distinción entre la «natura-naturans» y la «natura-naturata», es decir, entre la naturaleza creadora y la naturaleza creada.

Yo hablaría así de una «cultura-culturans» y de una «cultura-culturata». La primera, la «cultura-culturans» sería así la cultura como principio creador de un mundo de cosas y objetos culturales y la «cultura-culturata», en cambio, sería la cultura culturizada, la cultura como objeto, el propio mundo de objetos y cosas culturales.

Pues bien, si me aceptáis aunque no se más que por un momento esta terminología, yo diría que la cultura que la Universidad debe comunicar hoy a las nuevas generaciones no es sólo la «cultura-culturata», la cultura como información, sino también, y sobre todo, la «cultura-culturans», la cultura como principio de acción del hombre, la cultura como principio creador de un mundo de cosas y de objetos culturales.

Yo quiero decir que la misión de la Universidad no es sólo la de enseñar la cultura: la misión de la universidad es algo más importante y más profundo que esto. La misión esencial de la universidad consiste en la formación de los cultos¹⁰⁵.

Kultura ez ideologikoa

Karlos Santamariaren arabera, Ortegak proposatzen duen kultura unibertsarioa ideologikoa da, klasista. Eta Unibertsitateak ez du gehiago izan behar menperatzeko aparatua eta gizartearen goi-klaseen erreprodukzioa, neurri on batean orain arte izan den gisa:

Un análisis un poco más detenido que el que yo puedo hacer aquí, en este momento, probaría que la concepción que Ortega expuso en 1930 sobre la reforma universitaria iba unida a una idea clasista de la sociedad española, a una concepción ideológica de la cultura universitaria.

La universidad tenía que formar a los cuadros dirigentes: médicos, abogados, ingenieros, profesores, etc. Por la universidad tenían que pasar los hombres destinados a mandar en la sociedad. En cambio, en una sociedad como aquella el obrero no debía tener acceso a la Universidad. Advertimos que esta ideología está implícita en la universidad napoleónica y lo está también en la universidad española copiada de este modelo y que dura hasta nuestro tiempo¹⁰⁶.

Kulturari susmo ideologikoa erantzi egin behar diogu. Eta, hortaz, kultura unibertsala ez ulertu ideologia gisa, klase menperatzaileen iruzur bailitzan, baikizik eta gizakumeak mendeetan zehar bildu dituen egia multzo eta esperientzia baliozkoen espresio gisa. Kultura unibertsal hori integratzailea da, hau da, baliolibio, jakintza, bizikizun eta idorokuntzen metaketa etengabekoz moldatzen da. Ez da, hortaz, belaunaldi batena, leku zehatz batekoa, sineskera batekoa eta ez noski klase-kultura. Kultura unibertsal horren elementu bateratzailea gizakia da, Karlos Santamariaren gardiz.

Hay en primer lugar una cultura a la que, justamente, llamamos cultura universal y que toda Universidad, todo centro docente que merezca este nombre debe procurar transmitir a sus jóvenes discípulos sin partidismos ni particularismos.

Es esta una aspiración fundamental que debemos dejar a salvo siempre y sobre todo en estos momentos de crisis.

La cultura universal no es una cosa circunstancial o local, no es cosa de un momento o de una generación.

Si hablamos de cultura universal, es falso concebir la cultura como una cosa pasajera, una cultura de hoy que ya no será una cultura de mañana. La cultura universal es integradora, es decir, se forma por una constante adición de valores y de descubrimientos vitales.

El proceso de la cultura se realiza por continua integración de nuevos saberes y de nuevas experiencias. La cultura es, en este sentido, el patrimonio total de conocimiento y de vivencia de la humanidad.

La cultura es el poso de muchas cosas espontáneamente vividas por hombres y mujeres que fueron nuestros antepasados: mitos, leyendas, creencias, organización política y social, prácticas morales, costumbres, descubrimientos científicos, creación artística, etc. etc.

A la formación de la cultura han aportado un esfuerzo hombres de todas las ideas, de todas las clases, hombres creyentes y hombres incrédulos, dominantes y dominados.

Sociedades de clase y sociedades sin clase han contribuido por igual a la formación de la cultura universal. La cultura universal no es una cultura ideológica, ni tampoco una cultura de clase¹⁰⁷.

Unibertsitatea eta herrien kultura

Kultura partikularrak, euskal kulturak, ez du kultura unibertsala ukatzen, baizik eta osatzen, integratzen, interpretatzen, kultura unibertsal hori ez baita, izan ere, ideologia, zientzia edo doktrina, baizik eta gizadiaren ondasun bizi, anitz eta kontraesankorra.

Ortegak herrien kultura mespretxatu egiten du, haren pentsaera jakobinoa da.

Ortega no prestó en su discurso de la calle de San Bernardo ninguna atención a este otro aspecto. Este mismo desprecio lo manifiesta a lo largo de toda su obra. No tiene en cuenta Ortega, para nada, la existencia de las culturas de los pueblos. Es cierto que alguna vez habla de culturas nacionales; pero haciendo siempre coincidir curiosamente estas culturas con los límites de las fronteras entre los Estados. Así Ortega habla de una cultura española, una cultura francesa, una cultura inglesa, una cultura alemana y admite que estas culturas deben informar el espíritu de las respectivas Universidades. En cambio, cuando se refiere a culturas locales, la cultura andaluza, por ejemplo, lo hace en una forma poética o folklórica, y, por supuesto, en ningún momento piensa en que esta cultura pueda ser tomada en serio e incorporada a la Universidad.

La mentalidad declaradamente jacobina de Ortega, le impide reconocer una existencia sustantiva y que pueda merecer alguna atención a las culturas de los pueblos¹⁰⁸.

Ortegaren pentsaeratik, euskal unibertsitateak ez du zentzurik. Ortegaren antipodetan dago Karlos Santamariaren pentsaera, ordea. Azken horren iritzian, euskaldunontzat, unibertsaltasuna ulertzeko, bizitzeko modu bakarra euskal kulturaren bidez mami daiteke. Kultura unibertsalak eta gure geure partikularrak Euskal Unibertsitatean egiten dute bat. Euskal kulturak ematen dio kultura unibertsalari zaporea, aurpegia, itxura eta esangura.

Nosotros aquí y ahora, en un momento en que la personalidad vasca lucha todavía más denodadamente que en el pasado para ser reconocida, no podemos menos de plantear el problema de la cultura vasca en la Universidad.

Tenemos un gran quehacer ante nosotros que es el de la creación de una Universidad vasca que responda a un modelo nuevo de Universidad, que sea una Universidad joven, una Universidad distinta, una Universidad para el año 2000.

Me da la impresión de que no se nos va a permitir hacer esta Universidad nuestra, esta Universidad vasca. Que se va a tratar de entorpecer de un modo o de otro el acceso de nuestra lengua y de nuestra cultura a la Universidad.

Estamos ante un momento grave para nuestro pueblo. Hoy en toda España se levanta una campaña contra nosotros los vascos: nosotros somos los restauradores del feudalismo: nosotros los rompedores de España, los enemigos de la democracia. Pero no importa. Estamos acostumbrados a los chaparrones. Seguiremos defendiendo la personalidad del pueblo vasco, al mismo tiempo que afirmamos la solidaridad de este pueblo y su hermandad con los demás pueblos.

A nuestro pueblo se le imponen unos módulos culturales centralistas destinados precisamente a destruir la personalidad cultural vasca e integrarla dentro de una forma o de una cultura uniformizada dentro del Estado español.

Ahora bien, la cultura universal sólo adquiere sentido para los hombres concretos a través de las culturas particulares y éstas no pueden ser, o por lo menos no deben ser, falsificadas y deformadas.

La Universidad no puede limitarse a presentar a sus discípulos una cultura cosmopolita, es decir una cultura sin rostro, sin expresión, sin fisonomía, una cultura intercambiable y en este sentido abstracta.

La Universidad Vasca tiene, pues, que transmitir al estudiante vasco el mensaje particular de la cultura vasca, no como cosa separada, ni como hecho diferencial, sino como una interpretación y una expresión más de la propia cultura universal, vista y vivida desde el ángulo concreto de un pueblo determinado¹⁰⁹.

2000. urteko Unibertsitatea aipatu du testuan Karlos Santamariak. Zer-nolakoa litzateke Unibertsitate hori?

1977an idatziriko artikulu batean, eginkizun den Unibertsitate berri horren ezaugarri nagusiak azaltzen ditu. Artean ez zegoen bertako Unibertsitaterik. Gaurko ikuspegitik begiratuta, gertatu dena gertatu dela ikusi ondoren, utopia-puntu bat badu Karlos Santamariaren irizkera horrek.

Unibertsitate gizarteratua, herritartua, integratua behar du izan Euskal Unibertsitate berriak:

Para mí la Universidad vasca no debe ser en ningún caso un centro singular, sino más bien el conjunto de todos los centros e instituciones que dentro del país se dediquen a la transmisión de la cultura, desde la ikastola y la escuela primaria hasta los institutos altamente especializados que el día de mañana habrán de crearse en Euzkadi para la formación de investigación y hombres de ciencia.

Es decir, yo veo la Universidad vasca como un todo: una totalidad moral y organizativa, dotada de una estructura muy abierta, muy democrática, y que admita en su interior esa gran variedad de instituciones que un pueblo necesita para conservar y hacer avanzar su cultura. La Universidad vasca debe ser la universidad de todos; no la universidad de unos pocos ni menos aún, la de unos contra otros.

Fundar una universidad no consiste precisamente en levantar unos edificios, en montar unas instalaciones, dotar unas cátedras, contratar un personal auxiliar... Todo esto está muy bien. Todo eso es necesario; pero el espíritu de una universidad —valga la expresión— se encuentra más allá de tales cosas materiales.

La actual universidad española no es, ciertamente impopular; pero tampoco es popular; es simplemente a-popular. El pueblo —la mayoría de la gente— no tiene nada que ver con ella; ni la entiende, ni le importa. Muchas universidades viven aisladas, como hongos, sin que la sociedad se interese por ellas, ni ellas por la sociedad.

El País Vasco debería intentar la creación de una universidad genuinamente popular, es decir, que la gente se sintiese concernida por ella y como formando parte de ella. [...].

Por cierto que esta idea se aproxima a la que algunos tienen de lo que será la universidad del futuro, la universidad del año 2.000: la «universidad sin paredes», la «open university», es decir, una institución ampliamente difundida en una sociedad y prácticamente confundida con ésta. Hospitales, talleres, granjas, bibliotecas, museos, tribunas, medios de comunicación, salas de espectáculos e incluso campos de deportes, serán, al parecer, en esa futura universidad, los lugares en que los jóvenes del porvenir se instruirán, con preferencia a cualquier tipo de aula cerrada¹¹⁰.

Zerikusi gutxi du Karlos Santamariaren Unibertsitateak Unibertsitate napoleondarrarekin. Bai horretan eta baita Administrazio publikoarekiko loturan ere. Arras askea eta autonomoa behar du Unibertsitateak:

Me atrevo a afirmar —y esta es la principal idea que quisiera subrayar en el presente artículo— que, para que pueda tener éxito, la futura Universidad vasca deberá asentarse sobre tres autonomías.

En primer lugar, genuina autonomía cultural de la Región respecto al Estado, es decir plenas facultades para organizar su vida cultural de acuerdo con su propio modo de ser y sus naturales aspiraciones, incluyendo —evidentemente— la defensa y el desarrollo de la propia lengua.

En segundo término —y no menos importante que la anterior— plena autonomía de la Universidad vasca respecto a las instituciones políticas de la Región, las cuales deberían limitarse a coordinar inicialmente la actividad docente, dotar a las instituciones enseñantes de los medios económicos necesarios y garantizar su eficacia, continuidad e independencia.

Y —finalmente— dentro ya de la misma Universidad, libertad de los centros con relación a los órganos rectores de aquella, evitándose toda odiosa centralización, de modo que cada uno de esos centros o instituciones pudiera realizar democráticamente sus fines e inspiraciones educativos.

Creo que estas tres autonomías son indispensables y que si no se establecen con toda claridad desde un principio no podrá realizarse la gran obra que queremos responda a las actuales aspiraciones y esperanzas del pueblo vasco¹¹¹.

Tomas Elorrieta, eredu

Euskal Herrian Unibertsitateak izan behar dituen helburuez ari denetan, Tomas Elorrieta Jaunaren hitzaldia aipatzen du sarri. Elorrieta hori Murtziako Unibertsitateko Katedratikoa zen, eta 1920ko uztailean Iruñean Eusko Ikaskuntzak ospaturiko II. Kongresuan hitzaldi gogoangarria egin zuen.

Karlos Santamariak dioenez, bere ideiak era miresgarrian laburbildurik ikusten ditu haren pasarte honetan:

Queremos la Universidad Vasca en primer término para perpetuar y fortalecer la vida del espíritu vasco, porque aparte del afecto natural que profesamos a nuestro País, tenemos la convicción de que el desenvolvimiento espiritual de la humanidad sólo puede lograrse mediante el desenvolvimiento espiritual de cada individuo y el desenvolvimiento espiritual de cada pueblo¹¹².

Egia esan, Tomas Elorrietak hitzaldi horretan lantzen dituen ideia askorekin bat dator Karlos Santamariaren pentsaera. Bere hitzaldiaren hasieran Elorrietak egiten dituen sei proposamenetatik lehen bostekin bat letorke Santamaria:

Estos sentimientos que animan a nuestro país han alcanzado su más alta expresión en la aspiración formulada por el Congreso de Estudios, de establecer una Universidad Vasca, porque esta Universidad no sería un centro burócrata más, una nueva fábrica de licenciados y doctores. No. Los ilustres congresistas que de ella han hablado han expresado ideas muy altas que yo voy a tratar de concretar en las siguientes proposiciones, cuyo desenvolvimiento es el objeto principal de esta conferencia final sobre la enseñanza superior:

Queremos la Universidad para fortalecer y perpetuar la vida del espíritu vasco.

Queremos la Universidad para educar a nuestra juventud.

Queremos la Universidad para elevar el nivel intelectual y moral del pueblo y para que sus investigaciones científicas, íntimamente relacionadas con la vida del país, sirvan de base al desenvolvimiento de las industrias actuales y abran nuevos campos de acción al capital y al trabajo vasco.

Queremos la Universidad para cumplir el deber moral social de proporcionar al obrero los conocimientos técnicos necesarios para que aumente el rendimiento de su trabajo y la cultura general precisa para cumplir la función pública que en la organización política actual le corresponde.

Queremos la Universidad para que se establezca en el país una institución de paz que elevándose sobre los apasionamientos y prejuicios engendrados al calor de las luchas sociales y políticas candentes, pueda realizar la obra de concordia necesaria para que se desarrolle regularmente su vida colectiva.

Y queremos la Universidad porque su labor, inspirada en los sentimientos expresados, sería el mejor tributo de amor que el pueblo vasco podría ofrecer a la gloria de España¹¹³.

Prentsa

Prentsari buruz Karlos Santamariak ez du asko idatzi. Idatzi duena, oker ez banago, ia osoki euskal prentsa dela-eta egin du.

Prentsan Karlos Santamariak asko idatzi du, mila bat idazlan plazaratu ditu han-hemengo halako eta holako komunikabideetan. Idazle profesional ez den batentzat asko da. Erdaraz idatzi du gehiena, baina mordoxka bat du euskaraz.

Euskal komunikabideetan idatzi bai, baina ez hori bakarrik: bere jakituria, bere «izen ona» erabili du horiek sortzeko eta indartzeko, batez ere *Zeruko Argia*-n eta *Jakin*-en; eta, azken orduan, *Euskaldunon Egunkaria*-n. Eszeptiko, «fedegabe» eta ezkor gutziei parean fedea jarri die Karlos Santamariak. «Fedea eta obrak». «Fede gutxiko gizon aiek amaika eragozpen ikusi arazten ziguten», dio berak 1966an *Zeruko Argia*-ren 200. zenbakia ateratzean. Euskarazko komunikabideetan Karlos Santamaria ez da idazle soila, partaide ere bada.

Erdal prentsa eta aldizkariak

Karlos Santamariak prentsan idatzi duenaren (ia) %90 erdaraz idatzi du, gaztelaniaz eta frantsesez. Liburu eta saioretan are handiagoa da erdal produkzioaren gehiengoa.

Prentsan sistematikoki kolaboratzen *La Voz de España* Donostiako kazetan hasi zen, 1945 aldera. 7 urtean 30 bat artikulua idatzi ondoren, *Ya* egunkarian hasten da, 1953 aldetik 1958 aldera bitartean 30 artikulutik gora idatziz. Eta asteroko idazle gisa *El Diario Vasco* egunkarian finkatzen da «Aspectos» sailarekin: 550 lankidetza eta gehiago ditu hemen, 1956-1968 bitartean %70 eta 1980tik (Eusko Kontseilu Nagusia utzi ondoren) 1983ra bitartean %30. Geroztik, 1985etik aurrera, «Puntos de vista» sailean ere makina bat artikulua idatzi ditu. Ez da dudarik: «Aspectos» sailak markatzen du Karlos Santamariaren estiloa: maisuki menderatzen du artikulua mota hori, labur, bizi, iradokizunez betea, kritikak esan baina tentuz adierazi, neurritz, erabilera fina, kritika estalia aiseago eginez.

Aipaturiko organoetan ez da agortzen, hala ere, Karlos Santamariaren artikulugintza. Frantziako eta Espainiako komunikabide gehiagotan ere bere lanak argitaratu eman ditu, hala nola, *El Ciervo*-n, *La Croix*-en, *Semaine des Intellectuels*

Catholiques, Criterio, Documentos, Pax Christi eta beste 50 bat aldizkaritan, denetara. Lan-barreietak badu esplikazio bat, erraza: Donostiako Solasaldiak tarteko eta *Pax Christi*-ko idazkari internazionala izanik, organo ugari haren lankidetzara eskatu ohi zuten. Nazioartean ez zen nornahi Karlos Santamaria, bistan da.

Euskal komunikabideak

Karlos Santamariaren kazetari-ekoizpenaren %10 bat izan da euskaraz. Bestalde, nahikoa berandu hasi zen euskaraz, 50 urtetik gora zeuzkalarik. Konpentsazio gisa esan behar da, ordea, sartzan denean buru-belarri sartzan dela. Alegia, idazten eta kazetari-proiektuok bultzatzen, sustatzen.

Karlos Santamaria 60ko hamarkadan hasten da euskaraz idazten. *Zeruko Argia*-ren deiarri erantzunez bai, baina batez ere barruak agintzen ziolako. Bere lehen artikuluan ongi adierazten ditu erabakiak zekarzkion gainditu beharreko traba ugariak: lasaitasunari eta alferkeriari uko, euskaraz idazteko zailtasunari beste hainbeste eta ustezko irakurle-faltari jaramonik ez. Egoera horren aurrean, idazteari ekiteko bi gauza behar dira: Maitasuna eta Fedea.

Esan bezala, *Zeruko Argia*-ko zuzendariak deituta hasten da Karlos Santamaria lanean.

Ni, bada, egunkarietako lana utzita oso trankil nintzan eta ez nuen usterik joku berari berriz ekiteko. Bitartean, burutik oñetara euskera lirainaz asteroko maitagarri au-ustekabez ageri zitzaigun. Zuzenlaria, jakiña, batetik bestera laguntzaren eske ibilli bear eta zirikatzerara etorri zitzaidan ea nik ere artikulotxo bat edo beste egingo nion. Au ateka! Lenengo lana gaitza izan bazan oraingoa gaitz t'erdia¹⁴.

Lur onean erortzen da Agustin Ezeiza zuzendariaren hazia, Karlos Santamariak berak aurretiaz baitzuen alor horretan sartzeko gogoia. Nekeak ditu euskaraz idazteak, ordea, eta «geroko gerotan» atzeratzea da beti ere tentazio. Heldu egin behar, baina, halako batean.

Egiaz, euskal literaturari jotzeko usteak aspalditik lilluritzen ninduen eta saiatu naiean nintzan. «Au da abiatzeko garaia, gizon»? danok gure barruan eramaten degun etsaiak esan zidan. Eta alperkeriaren soinuari jaramonik egin gabe, prailleari baietz erantzun eta egingo nituela esan nion. Ongi edo gaizki egin nuen eztaikit. Euskeraz izkiratzea neke gorria da neretzako eta baliteke Aitorren izkuntza agurgarria nik gurutzefikatzea. Nolanai ere, euskerak «gurutzefikazaille» naiko baditu eta geiagoko bat eukitzeak ajolarik eztiola pentsatu det¹⁵.

Erabakia hartu eta arazoak ez dira bukatzen, ezta hurrik eman ere. Arazotan latzenak zutik dirau: zergatik eta zertarako euskaraz idatzi, baina? Horixe da, izan ere, nagikeria, ezkorkeria, uko eta atzerapen gehientxoenen atzean dagoen «aitzakia». «Fededun» baten erantzuna du hor Karlos Santamariak.

Euskeraz izkiriartzea zertarako balio digun galdetuko du batek baño gehiagok.

Or bertan dezute gai ontako abantailla aundiena, bere ezereztasun agerian, alegia. Iñora eramaten ez duten bidea, ezer balio ez duten lanak, onenak eta ederrenak dira sarritan, batez ere maitasunez egiten badira.

Eztakik zeñek esana eta Salvatore Mitxelenak bere Unamunori buruzko liburuan berresana, 350'txo euskal irakurle besterik ez izatea egia izan diteke, eta apika zerbaki ori aundiegi iruditzen zait.

Bańan orrek zer ajola digu? Platon eta beste jakintsuak zenbat irakurlentzat idatzi zuten beren denboran?

Bizi osoan letore bakar batentzat maitasunez idaztea, etzan denbora galdurik izango beintzat.

Fedea, Fedea ta Mandatua bear dira eta irakurleak, ugarituko dira. Euskal iturburura edatera millaka etorriko dirala esaten dizutet¹¹⁶.

Horrela, bada, hona non datorren «umil eta apal» ofizio berriarekin euskal letren plazara Karlos Santamaria, 54 urteko gizona, Donostiako Solasaldien «alma mater» izan berria, Pax Christi-ko Idazkari Internazionalena zena, irakasle famatua Donostian. «Emen umil eta apal asiberritzat nauzute bada. Euskal-idazle guzien artean azken-azkenekoa izanakin ofizio berri ontan ez dakit nola konponduko naizen»¹¹⁷.

Zeruko Argia

Esan bezala, *Zeruko Argia*-n hasi zen euskaraz idazten Karlos Santamaria. Ehun artikulua eskas idatzi ditu, denetara. Horietatik gehienak «Dizdirak» saillean eman zituen 1963tik 1967ra. Urte horietan «Eskutitzak» sailari heldu zion eta 1969an «Kezkak» izenekoari, baina hartan ez zen horren luze ihardun.

Kultura, ideiak, politika, erlijioa, gizarte-gaia, euskara... era guztietako arazoak izan ohi zituen idazgai. «Gauzak» esatera etorri zen euskarara Karlos Santamaria, eta ez «euskara lantzeko». Bi eratako euskal idazleak bereizten ditu berak *Zeruko Argia*-n idazten hasi eta handik gutxira: idazgaitzat euskara daukatena eta zerbait esateko daukatena. Bigarren idazle mota horren aldekoa dela Karlos Santamaria zertan esanik ez da:

Or datza, bai euskeraz bai erderaz, literatura baten neurri nagusia: gauza mamitsuak ta garrantzidunak esateko nor izatean. [...] Naiz euskeraz naiz txinaeraz, auxe izan behar du idazlearen jokabideak: «gauzak» esatea¹¹⁸.

1963an, *Zeruko Argia* asteroko «berriaren» lehen lantaldean sartzen da Karlos Santamaria.

Agustin Ezeizak jarri zuen martxan astekaria, traba ekonomiko, juridiko, erlijioso eta sozial guztien gainetik. Babesle, kontseilari eta lankide batzuk behar zituen inguruan. Zenbait euskaltzalerengana jo zuen. Hasierako lantalde horretan zeuden, adibidez, Karlos Santamaria, Jose Migel Zumalabe, Gurutz Ansola, Jose Salegi, Jose Mari Lasarte, Pedro Arregi, Aingeru Irigaray eta beste. Karlos Santamaria eta beste zenbait astero bildu ohi ziren astekaria kritikatzeko, antolatzeko, etab. Hortik gorako lana zuzendariarentzat gelditu ohi zen. Aktiboenetakoa, Karlos Santamaria zen, bera eta Rikardo Arregi. *Jakin*-en bezala hemen elkarri eskua emanda zihoazen Karlos Santamaria eta Rikardo Arregi.

Kaputxinoen menpeko aldizkari erlijiosoa zenez, Karlos Santamaria intelektual katoliko ezagunaren presentzia hutsak babes handia eskaintzen zion urte horietan. Barrura begira egin zuen lana baino gehiago azpimarratu nahi dugu kanpora begira egindakoa, arrazoi sinple bategatik: frankismo garaian aldizkari hauek hari mehe batetik zintzilik zeuden beti, zentsura zela eta ez zela. Zentsura arruntaz gainera, euskal aldizkariok bazuten beste eta bestelako muga: gaiarena. Ezin zen euskaraz edozein gai erabili, erlijiozkoa eta lokalaz aparte. Euskaldungoak, aldiz, horrez gainera beste asko eta bestelakoak eskatu ohi zituen. Gaiaren muga estu horietatik ateratzea eguneroko ogia zen. «Transgresio» horiek konpontzeko orduan Karlos Santamariaren itzala, agintari erlijioso eta politikoen aurrean, itzal handia zen.

1963ko *Zeruko Argia* apustu eta desafio moduko zerbait zen, Karlos Santamariaren hitzetan. Sinesgogor asko zegoen euskaldunen artean, etsitakoak ez gutxiago. Astekari batek erronka zirudien, eta ez desafio (erronkaren konnotazio negatiboak azpimarratuz). Dena zen gaindiezineko arazo: dirua, euskara, zentsura, idazleak eta gaiak. «Nork sinistuko zuen, urte gutxi dala, euskal-astekari bat sortzeko posibilitatean?», idazten zuen 1966an, *Zeruko Argia*-k 200. zenbakia kaleratzean.

Berreuneko muga au, gauza arrigarritzat artuko dute batzuek noski. Emen ezta batere mirarik, alajaña, fedez eta maitasunez egindako lanaren ondorea baizik.

Orain bai, orain guztiok ikusten degu, orduan amets bat zirudiena, guztiz egin korra zala. Baiñan asieran ikusi baiño len sinistu, gutxi izan ziran sinistu zutenak.

Baziran orduan, erri batzutan, euskaltzale jator zarrak begiratze ta irripar errukitsu batekin artzen ginduztenak, gure asmoz mintzatzeraz joan gintzaizkielarik.

— «Gizarajoak, alperrik zabiltzate —esaten ziguten—. Dana galdua dago, euskeraz salbatzeko ez da ezer egitegorik». Besteek berriz, itxaropen gutxi ematen ziguten, etorkizunaren aldetik.

— «Asi bai, asiko zerate, baiña aitu ere, bereala egingo zerate, muturrekoa ezarriko dizuete-ta».

Fede gutxiko gizon aiek amaika eragozpen ikusi arazten ziguten. Ia nola konponduko giñan diru, ta izkuntza ta politikaren aldetik; eta idazleak eta gaiak, astekari batean bear diran neurrian, nundik aterako genituen galdezka zebilzkigun bein ta berriz.

Burutik-burura euskeraz egindako berri-paper bat astero astero ateratzeko «ez gera kapabliak» esaten zidan adixkide jakintsu ta jator dedan batek.

«Obe izango litzake artikuloren bat erderaz egin, edo illean bein bakarrik ateratzea»¹¹⁹.

Taldetxo baten fedeari zor zaio lorpen hori. Karlos Santamariak ulertzen duen fede hori, bihotzak eskatzen duena egitea da, eta justu horixe da euskarak behar duena, berau baita euskal kultura hondatzen ari diren sasi-zuhurtziaren, indibidualismoaren eta integrismoaren antidotoa.

Eta badakizute zergatik ekin genuen aurrera?

Badakizute zergatik taldetxo onek, eta batez ere bere sortzaille jatorra dan Aita Agustinek, aurrera jarraitu zuten, ain beltza horizontea jartzen zieten arren?

Fedea, fede pixka bat, zeukatelako.

Utzi aitzakiak, utzi sasi-prudenziaren kontseju txarrak. Utzi, baitere, bakarkeria eta integrismoa, eta lanari ekin, bildurrik eta alperkerik gabe.

Saiatu, beintzat, zure biotzak eskatzen dizutena egiten. Eta ikusiko dezute, biotzak, garbi danean beti arrazoia daukala¹²⁰.

Urte horietako Karlos Santamariaren idazkietan era honetako aipamenak ugari agertzen dira, ausardia, fedea, maitasuna, adorea, apustua, bihotza. Gerra jasan duen euskaldun zaharraren etsipena gainditzeko Karlos Santamariak ez du profesionaltasuna aipatzen, boluntarismoa eta militantzia baizik. Euskal prentsak ere izpiritu horrixeko zor dio iraupena zein arrakasta.

Jakin

Ia 60 urterekin sartu zen Karlos Santamaria *Jakin*-en. Eta nola sartu ere. Elementu giltzarria gertatu zen, Rikardo Arregirekin batera.

Urte zailak ziren haiek euskal kulturarentzat. Eta *Jakin*-entzat bereziki. No-raezean zegoen aldizkaria. Zuzendaritza, gainditua. 1967ko irailaren 10ean lan-kideak bildu zituen Zuzendaritzak *Jakin* birpentsatzeko gai monografikoarekin Oñatiko Bidaurretan. Esan bezala, Zuzendaritza amore emanda dago «entregismotik» ez urruti. Bestalde, zenbait talde politikok erakutsia zuen *Jakin*-ekiko interesa. Oñatiko bileran bertan antzeman zitekeenez, bat baino gehiago zebilen *Jakin*-ez jabetu nahian. Karlos Santamariak Zuzendaritzak baino hobeto

zekien hori. Hark proposatuta, oker ez banago, irtenbide gisa azkenean hautatu zen bideak Zuzendaritza «kolektibo» baten antza hartzen du: Arantzazuko Zuzendaritzari Erredakzio-talde zabal eragile bat eransten zaio. Hona partaideak eta eginkizunak: Rikardo Arregi (politika orokorrerako). Karlos Santamaria (zientzia eta pentsamendurako), Andoni Lekuona (soziologiarako), Xabier Kintana (biologia eta eboluziorako), Ibon Sarasola (literatura, poesia, zinema eta teatrorako), Jose Antonio Arana Martija (euskal legedi eta kondairarako).

Formula horrek ez du iraupenik. Bateko, Arantzazuko Zuzendaritza desegin egiten da: eta ondorioz, *Jakin* Arantzazuko menditik kalera jaisten da. Zarrutzen bizi den Joan Mari Torrealdai da arduradun berria. Besteko, Erredakzio zabal hori ez da erabilgarri edo operatibo.

1967ko udazkenean, Idazle Kontseilu koherente, langile eta ireki baten bila hasten da Zuzendaria, Karlos Santamaria eta Rikardo Arregiren laguntzarekin. Honela eratzen da *Jakin* talde berria: Zuzendari: Joan Mari Torrealdai; Erredakzio-buru: Karlos Santamaria; eta Erredakzio-lagun: Rikardo Arregi, Ibon Sarasola, Andoni Lekuona, Andoni Iturria, Ramuntxo Kanblong eta Piarres Xarriton. Laster ikusten da kontseilu zabal honen barruan, beste kontseilu txikiago, arinago eta biziagoa behar dela eta horrelaxe osatu zen zuzendariaren, Karlos Santamariaren eta Rikardo Arregiren artean.

Etap berri horretan, Karlos Santamariaren eragina sakon-sakona da. Berari esker, itxuraz eta egituraz *Esprit* txiki bat bilakatzen da *Jakin*. Argitara ematen diren gai monografikoen eskemak harenak dira. *Jakin*-en editorialetan bere eskua eta pentsamendua dago. 1968-1969 urteetan ia dozena bat idazlan publikatu du, horien artean «Aljebra berria» (29. zk.) eta «Dimentsio bateko gizona» (35. zk.).

Etap berri horrek ez du luze irauten, zoritxarrez. 1969ko abuztuan Gobernu frankistak erretiratu egiten dio *Jakin*-i kaleratzeko baimena. Ez da harritzekoa, aldizkariaren bide berria ez baitzen agintarien gustukoa. 1968ko uztailaren 1eko zentsura-txosten batean agertzen denez, honela kalifikatzen da *Jakin*-en bide berria:

La revista JAKIN, tanto en este número como en el anterior, ha dejado de ser una publicación para los teólogos de la Orden Franciscana. Parece más bien, por los temas que toca y por los artículos, un intento de convertir esta publicación en una revista para intelectuales, con tendencia socialista dentro de un vasquismo a ultranza.

Debeku horren ondoren, Karlos Santamariaren beste lan-mota bat hasten da: bere izenaz eta adiskideez baliatuz *Jakin*-en argitaratze-baimena berreskuratzea.

1970eko apirilaren 16an Valle de los Caídosko «Monasterio de la Cruz» delakoaren Abate Mitratua zen Dom Luis Lojendio donostiarrari idatzitako gutuna bidaltzen dit. Eranskin batean, bere laguntza-jarrera argi eta garbi azaltzen du: «Nik ez dakit zer erantzungo dun, baina prest nago beragana joateko, gai hau erabiltzeko».

Aipaturiko gutun horretan, arazo honen konponbiderako laguntza eskatzen dio Dom Luis Lojendiori:

Querido Luis:

Mis cosas van mucho mejor. Cualquiera día, superando mi conocida alergia al Valle, te hago una visita, pues hay mucho que hablar.

Por el momento te escribo en relación con la publicación «Jakin» de Aranzazu, que no se si conoces. Como creo que eres amigo de Sánchez Bella y aparte de esto tienes buenas relaciones en su Ministerio, tal vez puedas hacer algo para ayudar a la solución de este asunto.

El caso es que «Jakin» fue suspendida —o mejor dicho no se hizo definitivo el permiso provisional que disfrutaba como otras muchas publicaciones— por estimar el Ministerio que se había salido de los límites para los cuales fue concedida la autorización. En efecto, parece que estimaba el Ministerio que en una Facultad de Teología no hay por qué ocuparse del Algebra moderna, del socialismo, etc. aunque sin citar casos concretos. El P. Provincial presentó un escrito dirigido al Consejo de Ministros en el que se razonaba explicando lo que es obvio, que en una Facultad de teología interesa todo lo divino y todo lo humano, porque si no se puede formar a los estudiantes. Este escrito que data de ya hace varios meses no se ha contestado.

[...]

Pero si a la vista de estos datos crees que puedes hacer algo para que el escrito del Provincial sea contestado favorablemente puedo enviarte copia de algunos documentos y del mismo escrito para que estés en autos...móviles. Después podrías aconsejarnos, tú que conoces bien el paño, o incluso intervenir cerca del Ministro.

En caso de que no te parezca oportuna ninguna intervención tuya dime una palabra. Vamos a movernos también por otros caminos.

Lojendio jaunak bere gestioen berri maiatzean ematen dio Karlos Santamariari. Eta hark niri, bere balorazio eta guzti:

Lojendio adiskidearen eskutitz bat jaso dut, literalki hau diona: «Tengo una primera impresión del asunto que te interesa. La razón de la suspensión o de la no renovación de la licencia sería el haber salido fuera de la actividad religiosa señalada a la concesión. Del último escrito del 'pralle' no tenía noticia mi informador. Un nuevo planteamiento supondría la exigencia de director profesional». Nere ustez inpresio hau ona da, zuzendaritzat periodista bat jartzea erreza izango litzakelako. Zer da komeni, pralearen idazkiari jarraitzea ala bide berri bat hartu, lehengo idazkiaren kasurik egin gabe? Nik uste dut planteamendu berri bat egitea onena izango zala.

Iradokitako bide horrek ere ezin du aurrera egin, egiazko orduan. Aldizkariak debekupean segitu zuen 1977 arte.

Aldizkaria debekatzean, *Jakin* sortari ematen zaio hasiera. Formula horrek aldizkariaren espiritua gorde nahi du liburu gisa argitaraturik ere.

Jakin sortaren sorreran ere Karlos Santamaria dago. Honela adierazten dio berak Aita Luis Villasanteri 1969ko azaroaren 25ean asmo horren berri:

Badakizu 'Jakin' aldizkarian gertatu zaiguna. Istilu hori konpontzea ez dugu espero, oraingoz behintzat. Beraz, ez aldizkaritzat, baizik liburu-kolekziotzat jarraitzeko asmoa dugu. Hori erreza izango dela esaten digute ikasiek. Liburu bakoitzean gai monografiko bat erabiliko da, nahiz erlijiosoa, nahiz zientziazkoa, soziologi gisakoa eta abar, eta inkesta bat agertuko da gainera, gai berari buruz. Gai gaurkoak eta interesgarriak, danak, Frantzian egiten dan bezala. Lan bakoitza idazle batzuen artean egingo da, jakina.

Gaur arte *Jakin*-i lotua jarraitzen du Karlos Santamariak. 1977an agertu behar zuen *Jakin* berriaz galdezka ere berarengana jo zuen *Jakin* taldeak. Gaia-
ren tratamenduaz, artikuluen luzeraz, kultura-mailaz, dibulgazio-mailaz galde-
tzean, honela erantzun zuen:

Bigarren puntuari erantzunez, eskema bat egiten dizut.

Aldizkariak bost zati, sail edo sektore izan dezake:

I. Artikulu on bat, gai sakonekoa, eta ongi tratatua. Artikulu merezidun bat, gure denboraren nolanhiko problemari buruz. Artikulu hau, aldizkari guztiaren bostetik bat izango litzateke, *gehienez*.

II. Hiru artikulu, bigarren mailakoak, lehenengoak baino arinagoak, nahiz gaia-
gatik, nahiz formagatik. Hiruen artean, lehenengoaren dimentsioa izan dezakete.

III. Zerbait «Esprit» aldizkariaren «Journal à plusieurs voix» sailaren antzekoa.

Nere ustez, garrantzi handi handia du sail hau ongi egiteak. Gutxienez, alearen luzeraren bostetik bat.

IV. Kronikak: zientziazkoa, erlijioa, etab. etab. (Kronika hitzak ez du esan nahi hemen, informazioa, baizik artikulu mota berezi bat informazioa eta reflexioaren arteko dagoena).

V. Informaziokoak. (Sail txiki bat, berri berezi batzukin, edo arreta berezi bat me-
rezi dutenak, baina oso gutxi).

Adierazitakoaren arabera, atalka bada ere nabarmendurik gelditzen da Karlos Santamariaren lan modua. Lankidetzaren idatzien gainetik azpimarratu behar da haren lan isila, ideiak proposatuz, alternatibak sortuz, behar diren laguntzak bilatuz eta eskatuz, bide berrietara gazte-jendea bultzatuz, etab.

Euskaldunon Egunkaria

Jadanik 1979an, kontseilari zela gainera, euskarazko egunkaria errebindikatu zuen Karlos Santamariak:

Egiazko herri zibilizatu batean garen erakutsi nahi badugu, Euskal Gizartearen mar-txa bultzatu nahi badugu, euskal egunkariaren konbatea irabazi behar dugu euskaldunok: Bi konbate batera: euskal egunkaria eta euskal eskola. Bi konbate hoik irabazteko kapableak garelara frogatu arte, burua jasotzeko ere ez dugu deretxorik izango¹²¹.

Hitz gogorak, baina zein argiak eta mamitsuak. Euskaldunen artean gutxi ziren, artean, egunkariaren aldarrikapena egiten zutenak. Beti bezala, aurreratu egin zen Karlos Santamaria.

Goraxeago erakutsia zuen Karlos Santamariak egunkariaren garrantzia zein handia zen euskararentzat:

Egiazko euskal egunkari batzuk lortu arte, desdiglosiaren bidean ezer ez dugula egin esan daiteke.

Egunkaria da, hain zuzen, gaurko euskara diglosiko eta flakatuarentzat demarik handiena eta beharrezkoena¹²².

1979an, garrantzizko bezain berde ikusten zuen egunkaria. Zergatik berde? Kazetaririk ez zegoelako? Ez. Diru faltagatik? Ez nahitaez. Irakurlerik eza da egiazko problema.

Nere ustez euskal prentsaren egiazko problema gure herriaren kultura eskastasunean dago besteak beste. Lau euskaldunetik batek bakarrik dauka euskaraz irakurtzeko behar den erreztasuna.

Beraz prentsa eta eskolaren problemak guztiz loturik daude elkarrekin. Euskal prentsa eta euskal eskola batera hazi behar dira¹²³.

Hamaika urte geroago, euskal egunkaria mamitzen hasten da: *Euskaldunon Egunkaria*.

Karlos Santamaria proiektu horren partaide da. «Egunkaria Sortzen» talde eragileko lehen izena zein izango eta Karlos Santamaria da, laurogei urteko gizon gaztea. Laguntza moral handia eman dio Karlos Santamariak *Euskaldunon Egunkaria*-ri. Egunkariaren proiektuaren aurkezpen ofiziala Joseba Arregi Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburuari egiteko orduan han da Karlos Santamaria, Joxemi Zumalabe eta Joan Mari Torrealdairekin batera.

Egunkaria martxan hasi eta handik hilabete batera artikulua esanguratsua idazten du Karlos Santamariak bere egunkarian. Egunkariarekin, egunkariak

erakutsi duen jokamoldearekin-eta, Euskadi euskaldun bat posibletzat jotzen du Karlos Santamariak.

Onar dezagun gaurko egoeran Euskadi euskaldun bat eraiki nahi izatea gauza kasik ezinezkoa dela. Dena dela, hortarako bide egokiak jartzen baldin badira, ondore harriarriak lor daitezke euskararentzat.

Baiezpen ausart hau egiaztatzeko nahikoa izango litzateke iraganaren gainean begiraldi bat botatzea. Euskaltzale gazte nintzen urrutiko urte haietan, nork sinestuko zituzkeen ordutik euskal baratzean egin diren aparteko aurrerapenak?

Honi buruzko exenplu bat egunkari honetan bertan daukagu. XIX mendearen erdian agertu ziren lehenengo periodikoak, hitz honen esanahi modernuaz behintzat. Mende bat terdi behar izan da euskaraz ere gure lehenengo egunkaria izan dezagun. Mirari bat dirudi, baina hemen daukagu, euskal periodikoa, bizi bizirik, guztion eskuetan.

Beste pausu asko egin behar da oraindik, egin ere, euskara plazara ateratzeko, baina orain arte lortutako arrakastek itxaropen handia ematen digute etorkizunerako.

Bai, adiskideok, konfidantza eta adimenakin jokatzu gero, Euskadi euskaldun bat ez da amets zoro bat, errealitate posible eta zentzudun bat baino¹²⁴.

Oharrak

1. «Problema», *El Diario Vasco*, 1966-07-31.
2. Ib.
3. «Ez erori diru-tentazioan», *Zeruko Argia*, 1965-11-21.
4. Ib.
5. Ib.
6. Ib.
7. Ib.
8. «Problema», *El Diario Vasco*, 1966-07-31.
9. Ib.
10. Ib.
11. *Zeruko Argia*, 1967-05-07.
12. «Gazte ezagutzeko bati», *Zeruko Argia*, 1967-05-07.
13. «Unibertsitateko kulturaz», *Jakin* II, 1, 1977.
14. «La Universidad y la Cultura», *EUTG*.
15. «Unibertsitateko kulturaz», *Jakin* II, 1, 1977.
16. «La Universidad y la Cultura», *EUTG*.
17. Ib.
18. «Cultura», *El Diario Vasco*, 1960-06-05.
19. «La Universidad y la Cultura», *EUTG*.
20. «El viejo y el fraile», *El Diario Vasco*, 1965-03-28.
21. «Cultura», *El Diario Vasco*, 1960-06-05.
22. «Unibertsitateko kulturaz», *Jakin* II, 1, 1977.
23. «Euskal kulturari buruz», *Jakin* I, 33, 1968.
24. 1966an puri-purian zegoen folkloreaken aldekoen eta aurkakoen arteko polemika. Lekuko onak ditugu *Zeruko Argia*-n urte honetan agerturiko zenbait artikulu, bata besteari erantzunez (Xabier Gereñok «Folkloreaken inguruan», otsailak 6; Jon Oñatibiak «Folklorea ta kanta berriak», martxoak 13; «Gure folklorea arrisgoan?», martxoak 20; Bidanitar Ladislaok «Ye-ye ta folklore», martxoak 20; Ibarrek «Euskeraz bizi geran bitartean...», apirilak 17; Juan San Martinek «Izkuntza ta etnia. Olaetxea jaunaren itzaldiari oar batzuk», irailak 18; Julen Calzadak «Izkuntza ta Etnia. Bizitzen iraun nai», urriak 16).
25. *Zeruko Argia*, 1966-03-13.
26. *Zeruko Argia*, 1966-02-22
27. Ib.
28. Ib.
29. *Zeruko Argia*, 1969-04-06.
30. *Zeruko Argia*, 1969-04-13.
31. *Zeruko Argia*, 1969-04-20.
32. «La cuestión de la haches», *El Diario Vasco*, 1965-12-05.
33. «Euskal idazle bati», *Zeruko Argia*, 1967-02-26.
34. «La Universidad y la Cultura», *EUTG*.
35. «Sarrera», *Jakin* I, 34, 1969.
36. «Euskal kulturari buruz», *Jakin* I, 33, 1968.
37. «La Universidad y la Cultura», *EUTG*.
38. «Carlos Santamaría: 'No saber euskera es una demostración de incultura'», *El Diario Vasco*, 1987-09-28.
39. *Euskaldunon Egunkaria*, 1991-04-28.

40. «El euskera: un problema de sentimientos», *El Diario Vasco*, 1991-04-21.
41. «Bilingüismo inteligente», *El Diario Vasco*, 1966-04-17.
42. «Idiomas de lenguaje», *El Diario Vasco*, 1966-10-23.
43. «De la Misa la media», *El Diario Vasco*, 1967-10-22.
44. *Zeruko Argia*, 1966-09-18.
45. «La noción de lo vasco», *El Diario Vasco*, 1966-10-16.
46. «El euskera como lengua escolar», *Euskera* XXIV, 1979.
47. «Egunetik egunera», *Zeruko Argia*, 1960-01-30.
48. Ib.
49. «Hiztegi modernoa», *Zeruko Argia*, 1969-08-03.
50. Ib.
51. «Egunetik egunera», *Zeruko Argia*, 1966-01-16.
52. «Antziñako euskal-hitzen arteko batasunerako Euskaltzaindiaren eginkizun batzuek», *Euskera*, XIII, 1968, 234-236.
53. Helburuez eta lan-metodologiaz gehiago jakin nahi duenak, ikus beza Karlos Santamariaren «Euskaltzaindikoko batasun hiztegia», *Zeruko Argia*, 1969-02-02.
54. Euskal hiztegi analogikoari buruz», *Euskera*, XVIII, 1973.
55. «Egunetik egunera», *Zeruko Argia*, 1966-01-16.
56. Honela dio 1978ko martxoaren 13ko Dekretuak: «En Sesión del Consejo General del País Vasco celebrada el día seis de marzo de mil novecientos setenta y ocho, a propuesta de los Consejeros de Educación y Cultura, se adoptó el siguiente acuerdo:
 - 1º. El Consejo General asumiendo la tradición de las Diputaciones de las cuatro provincias y el reconocimiento por parte del Estado de la Real Academia de la Lengua Vasca, y de los fines y funciones de la misma, acuerda adoptar a esta culta Corporación como órgano oficial del País Vasco, para la conservación, cultivo, fijación y unificación de la Lengua Vasca y solicitar de la Academia toda la colaboración necesaria a efectos de la acción del Consejo.
 - 2º. El Consejo adoptará en el futuro cuantas medidas prácticas estén a su alcance para proteger la labor de la Academia y dar a esta Institución la dignidad, amplitud y eficacia que sus altos y nobles fines requiere.
 - 3º. A fin de poder dar cumplimiento del acuerdo de la publicación del Boletín Bilingüe del Consejo, éste solicitará de la Academia de la Lengua Vasca la presentación de uno o varios candidatos para ocupar el puesto de Traductor Oficial del Consejo, y en base a esta misma propuesta efectuará la correspondiente designación. Asimismo una vez nombrado dicho Traductor Oficial efectuará, a propuesta de éste, los nombramientos necesarios para la organización de un Gabinete de traducción que funcionará bajo la inmediata dirección y responsabilidad del Traductor.
 - 4º. Se faculta al Consejo de Economía y Hacienda para consignar en presupuestos las partidas necesarias para el cumplimiento de cuanto antecede».
57. «El euskera como lengua escolar», *Euskera*, XXIV, 1979.
58. Ib.
59. Ib.
60. Ib.
61. «Bilingüismo inteligente», *El Diario Vasco*, 1966-04-17.
62. «El euskera como lengua escolar», *Euskera*, XXIV, 1979.
63. Ib.
64. «De discriminación lingüística», *El Diario Vasco*, 1981-11-22.
65. Ib.

66. «Cultura y oficialidad», *El Diario Vasco*, 1982-01-17.
67. «Los socialistas y el vascuence», *El Diario Vasco*, 1982-11-07.
68. «Euskararen zapalkuntza», *Jakin*, II, 24, 1982.
69. Ib.
70. Ib.
71. Ib.
72. *El Diario Vasco*, 1991-01-12.
73. «Euskadi Euskaldun bat», *Euskaldunon Egunkaria*, 1991-01-12.
74. *Elhuyar*, 1992-06.
75. *El Diario Vasco*, 1991-04-21.
76. «La escuela y el vascuence», *El Diario Vasco*, 1967-09-17.
77. «El euskera como lengua escolar», *Euskera*, XXIV, 1979.
78. *El Correo*, 1991-04-08.
79. Horren berri *Euskaldunon Egunkaria*-n (1991-05-17) eman zuen Felix Artetxe Eskolako Zuzendariak: «Han, 1940an, Hernaniko erretore Karmelo Labaka zela, honek, Karlos Santamariak eta laguntzaile talde txiki batek lanbide Eskola bat sortzeari ekingo diote. Gizon haiei bere ahaleginean, «gazteri langileari Hezkuntza oso eta lanerako gaikuntza» emateko zuten ardurak bultza eta eragin zien. Zailtasun askoren artean, 1948an eta 20 ikaslerekin bere ihardunaldiari ekin zion eskolak. Karlos Santamaria, Eskolako Patronato Batzordeko Buru izan zen urte askotan».
80. «Bide bakarra», *Zeruko Argia*, 1964-10-25.
81. Ib.
82. «Bilingüismo inteligente», *El Diario Vasco*, 1966-04-17.
83. «¿El vascuence a la escuela?», *El Diario Vasco*, 1967-01-08.
84. Ib.
85. «La escuela y el vascuence», *El Diario Vasco*, 1967-09-17.
86. «El euskera como lengua escolar», *Euskera*, XXIV, 1979.
87. «¿Desikastolizar las ikastolas?», *El Diario Vasco*, 1989-11-17.
88. Ib.
89. Ib.
90. «El euskera debe ir a la escuela estatal con todos los honores de la oficial», *Euskadi*, 1978-08.
91. «Berri zahar baten kronika» izenpean, hona Lontxo Oihartzabalen testigantza: «1.- 1978.a aurreratuxe zenean, martxo aldera edo, osatu zen Eusko Kontseilu Nagusi hura. Kontseilariak lankide bila hasi ziren han eta hemen lanpostu berriak itxuraz betetzeko asmoz. Eta gogo onez ala txarrez, ezer frogatu gabe dago oraindik, beren alderdiko ez ziren pertsona batzu aukeratu zituzten, hainbatetan, betekizun horietarako. Oraindik oraintsu salaketa batetan adierazi zaigunez, EEtik, HBtik eta ESEItik zetozenak edo izan behar zuten.
- 2.- Karlos Santamaria jauna izan zen horrelatsuko erru bat egin zuena, bere lankideztzat onartu baitzituen Karmele Altzueta zena, Xabier Agirre, Lontxo Oihartzabal, Mikel Lasa, Xabier Mendiguren eta beste batzu. Horren kargu eskatu ere eskatu zioten bere alderdikideek orduko Hezkuntza Kontseilariari Durangon egindako batzarre batetan. Aukeratu zituen aukeratu bazituen, beste egokiagorik ezagutzen ez zuelako hautatu zituela aitortu zien Santamaria jaunak batzarkideei, eta aproposagorik aurkeztuko baliote onartzeko prest zegoela, zeuzkanetatik batzu kanporatuz.
- 3.- Xabier Arzallus jaunak, garaiko EAJko lehendakariak alegia, hartu zuen Hezkuntzarako alderdikide egokiak bilatzeko ardura eta erantzukizuna. Guzti honen berri ez zien

gorde Hezkuntzako Kontseilariak bere lankide batzuei, eta baita hauei esan ere, bere ardurapeko lankideak presta zitzatela, ordua etorritz gero Kontseilaritza utz zezaten.

4.- Durangoko batzar hura izan eta handik hilabete pare batetara edo, beste bilera bat izan ondoren, oso bestelako berriekin etorri zitzaigun Don Karlos: bere ordurarteko lankideekin segi zezakeela, azkoitiarrak ez baitzion ordezeko egokirik aurkitzen alderdikideen artean. Eta horrelaxe segitu zuten Hezkuntza Kontseilaritzan ordurarteko infiltratu haiek.

5.- Hilabete asko ez ziren pasa eta 1980.eko apirilean Jaurlearitza osatu zenean Etxenike jaunak hartu zuen Hezkuntzako ardularitza. Eta Karlos Santamariak utzi zizkion lankideekin segitzea erabaki zuen harek, beste berri batzu gehituz. Ikusten denez, nonbait, alderdiak ez zuen betarik izan hain epe laburrean Hezkuntzarako teknikari egokiagoak prestatzeko. Beraz, infiltratu haiek kanpoan uzteko aukera handiegirik ez zioten eskaini arduradun berriari.

6.- Uste izatekoa da, Jaurlearitzaren beste Sailetan ere antzeko zerbait gertatua izanen zela. Aurkako frogarik ez da kaleratu behintzat.

Hau guztiau Xabier Arzallus jaunari gogora ekarri nahi izan diot, hurrengo batetan, beste batzokiren batetan hitzegiterakoan, gogoan har dezan. Egiaren erdia esaten duenak gezur baitu beste erdia, oroimen txar baten akatsa ustegabea tartekatzen ez den heinean bederen. Eta nik dakidalarik, artereosklerosi izeneko gaitzak ez du, oraindik, Arzallus jaun-a jo» (*Egin*, 1985-03-13).

92. «El euskera debe ir a la escuela estatal con todos los honores de la oficial», *Euskadi*, 1978-08.
93. «Laudatio del Prof. Jesús María Larrazabal», in: «Discursos pronunciados con ocasión del Acto de Investidura del Prof. D. Carlos Santamaría Ansa como Doctor Honoris Causa por la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea», *Theoria* 16-17-18, 1992.
94. «Discurso del nuevo Doctor Honoris Causa, Profesor D. Carlos Santamaría», in: «Discursos pronunciados con ocasión del Acto de Investidura del Prof. D. Carlos Santamaría Ansa como Doctor Honoris Causa por la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea», *Theoria* 16-17-18, 1992.
95. Ib. Zentro honi buruz informazio gehiagorako, ikus «Enseñanzas Superiores», *El Diario Vasco*, 1960-02-07.
96. «Comisión de planificación de la Universidad Vasca», barne-txostena, 1978.
97. *Jakin* II, 1, 1977.
98. Ib.
99. Ib.
100. «Sin una universidad vasca, no saldremos de la diglosia», *Deia*, 1978-05-12.
101. *Egin*, 1978-05-11.
102. «Discurso del nuevo Doctor Honoris Causa, Profesor D. Carlos Santamaría», in: «Discurso pronunciado con ocasión del Acto de Investidura del Prof. D. Carlos Santamaría Ansa como Doctor Honoris Causa por la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea», *Theoria* 16-17-18, 1992.
103. «¿Universidad vasca?», *Deia*, 1977-11-09.
104. Ib.
105. «La Universidad y la Cultura», *EUTG*.
106. Ib.
107. Ib.
108. Ib.
109. Ib.
110. «Triple autonomía para la Universidad Vasca», *Deia*, 1977-06-10.

111. Ib.
112. «La Universidad y la Cultura», *EUTG*.
113. «Enseñanza Superior. Conferencia General. II Kongresoa», *Eusko Ikaskuntza*, 1920.
114. «Solas aurrearen gisa», *Zeruko Argia*, 1963.
115. Ib.
116. Ib.
117. Ib.
118. «'Gauzak' esatea», *Zeruko Argia*, 1964-01-05.
119. «Fedea», *Zeruko Argia*, 1966-12-25.
120. Ib.
121. «Euskara eta prentsa», *Egin*, 1979-09-29.
122. Ib.
123. Ib.
124. «Euskadi Euskaldun bat», *Euskaldunon Egunkaria*, 1991-01-12.